

บทที่ 5

กระบวนการกล่อมเกลாதาสังคมบ้านแม่หาร

ระบอบคิดและความเชื่อที่สัมพันธ์กันในสังคมของชาวกะเหรี่ยง

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ผู้วิจัยได้ค้นพบจากการค้นคว้าเอกสารที่กล่าวถึงวัฒนธรรมของชนเผ่ากะเหรี่ยง คือ ความสามัคคีบนพื้นฐานความสัมพันธ์อันดีที่พี่น้องที่มีการปลูกฝังลงในจิตวิญญาณของชาวกะเหรี่ยง ผ่านกระบวนการบอกเล่าของผู้อาวุโสถึงคนรุ่นใหม่ รุ่นแล้วรุ่นเล่า เป็นสิ่งที่มีคุณค่าที่แสดงออกถึงความเป็นคน ซึ่งมีการจัดระบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ชุมชนแม่หารก็เช่นกัน ความสัมพันธ์ของเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน การถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันก็ได้สืบทอดความเป็นมรดกของชุมชนผ่านระยะเวลายาวนาน วิถีชีวิตที่ยึดถือคนเป็นศูนย์กลางของระบบคุณค่าของชุมชนได้ขยายออกไปสู่ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ แมลงนานาชนิดฯ ทำให้ผู้วิจัยได้สัมผัสถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติที่ล้อมรอบหมู่บ้านแม่หาร และสนใจที่จะทำการศึกษาถึงความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่หาร ที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ระดับคือ

1. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กันในระดับจิตวิญญาณ
2. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติในระดับชุมชน
3. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับระบบ เครือญาติและบรรพบุรุษ
4. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับระดับครัวเรือน

1. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กันในระดับจิตวิญญาณ

ความเชื่อที่สำคัญ และเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวกะเหรี่ยงสิ่งหนึ่งที่พบก็คือ มนุษย์ก็คือสิ่งเล็ก ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบธรรมชาติเท่านั้น มนุษย์เราถูกสร้างขึ้นมารโดยพระเจ้า ซึ่งผู้อาวุโสในหมู่บ้านแม่หารเรียกว่า "เก๋อจายวา" และขยายความต่อไปว่า นอกจากมนุษย์แล้ว พระเจ้ายังสร้างดิน น้ำ ป่าไม้ ฯลฯ ขึ้นมาอีกด้วย เมื่อสร้างทุกอย่างแล้ว ก็เสด็จกลับไปพำนักอยู่สถานที่ที่อยู่นอกเหนือออกไปจากระบบธรรมชาติทั้งหลาย โดยมีการมอบหมาย

ให้เทพอารักษ์คอยคุ้มครองสิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้น เช่น เจ้าคอย (เก๋อเจ๋อเก๋อจ๋า) เจ้าที่ดิน (เก๋อเก๋อจ๋า) เจ้าน้ำ (ทีก่อจ๋า) เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Yoshimatsu (1989, p. 34) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอาณาเขตของพระผู้เป็นเจ้าของหรือ วิญญาณของความเป็นเจ้าของที่สามารถแบ่งได้เป็นหลายกลุ่มตามสถานที่ที่ถูกครอบครอง เช่น ฟ้า ดิน ภูเขา และแม่น้ำ ซึ่ง 2 อย่างแรกจะไม่ค่อยสำคัญต่อระบบจักรวาลของกะเหรี่ยงเท่าใดนัก แต่ภูเขาและแม่น้ำทุกแห่งจะได้รับการเคารพและเชื่อถือจากชาวกะเหรี่ยงเป็นอย่างมาก ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นเพียงผู้ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่พระเจ้าสร้างให้เท่านั้น แต่ที่แตกต่างจากมนุษย์คนอื่น ๆ คือ ชาวกะเหรี่ยง นอกจากจะสำนึกในการเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติแล้ว ยังมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เหล่านี้ ด้วยการประกอบพิธีกรรมและอธิษฐานขอจากผู้ดูแลรักษาทุกครั้งไป นอกจากนี้แล้วชาวกะเหรี่ยงเมื่อขอใช้ทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังมีการดูแลรักษา รวมถึงการแสดง ความขอบคุณ เมื่อทรัพยากรธรรมชาติได้ตอบแทนสิ่งจำเป็นต่อการยังชีพของพวกเขาอีกด้วย ซึ่งพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิธีการดำรงชีวิตของชาวบ้านแม่หาร ยังคงสืบทอดและต่อยอดให้สมาชิกภายในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้และตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ รวมถึงสิ่งที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติ มาตราบนานเท่าทุกวันนี้

จากความเชื่อดังกล่าว ซึ่งเป็นระบบคิดของกะเหรี่ยงได้ผสมผสานกับวิถีปฏิบัติในการดำรงอยู่ของชีวิต อันเป็นประสบการณ์ซึ่งคนรุ่นเก่าผู้อาวุโสในสังคมบ้านแม่หาร ได้พยายามเรียงร้อยเข้าด้วยกันแล้วสรุปออกมาเป็นกฎเกณฑ์หรือองค์ความรู้ เพื่อให้ชนรุ่นหลังได้นำไปปฏิบัติให้ถูกต้องอย่างสอดคล้องกับความเชื่อหรืออุดมการณ์ของสังคม ดังนั้นจะเห็นได้ว่า คนรุ่นเก่าหรือผู้อาวุโสในแต่ละสังคมได้ใช้ธรรมชาติเป็นสถานที่ในการเรียนรู้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ธรรมชาติก็คือโรงเรียนขนาดใหญ่ที่สามารถทำให้ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ การเรียนรู้จากธรรมชาติจึงมีความสำคัญต่อมวลมนุษยชาติ

กฎเกณฑ์หรือองค์ความรู้ มิใช่จะเป็นความรู้ที่มุ่งแต่จะใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้หมดไปเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงการดูแลรักษาเพื่อให้ธรรมชาติมีอายุการใช้ได้ยาวนานถึงรุ่นลูก รุ่นหลานอีกด้วย สำนึกเช่นนี้ของชาวกะเหรี่ยง เป็นการยืนยันให้เห็นถึงคุณค่าของความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี สำหรับกรณีชุมชนบ้านแม่หารตัวกฎเกณฑ์หรือองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มิได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์

อักษร แต่ทุกคนได้เรียนรู้และเกิดการตระหนักร่วมกันจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตของแต่ละคน สิ่งสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ความรู้กับการดำเนินชีวิตของชาวกะเหรี่ยงท่าม กลางธรรมชาติก็คือ ความอ่อนน้อมถ่อมตนและเคารพต่อธรรมชาติ, ประพฤติปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ดีงาม ไม่เอารัดเอาเปรียบธรรมชาติด้วยการวางรูปแบบและวิธีการผลิตแบบยังชีพ เพียงเพื่อพอกินพออยู่ ไม่มีการสะสม

ระบบคิดและการปฏิบัติตนดังกล่าว คนในชุมชนได้รับการเรียนรู้และสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นตัวแทนในการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น เจ้าป่า เจ้าน้ำ เจ้าเขา ได้รับการยอมรับนับถือจากคนภายในชุมชนว่าเป็นเจ้าของสิ่งต่าง ๆ และมีความศักดิ์สิทธิ์ที่บุคคลธรรมดาไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะไปรบกวนหรือไปทำลายให้หมดไป ข้อห้ามต่าง ๆ ของชุมชนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อมีจำเป็นต้องเขียนเป็นตัวอักษร หากแต่ทุกคนมีการบันทึกไว้ในสำนึกและความทรงจำและมีการตระหนักรู้อยู่เสมอว่าทุกคนมีชีวิตขึ้นต่อธรรมชาติและผู้ครอบครองจักรวาล คือ พระเจ้าสูงสุดที่เคารพนับถือและเชื่อว่ามนุษย์สามารถร้องขอต่อพระเจ้าสูงสุดให้อำนวยพรและช่วยป้องกันความเสียหายอันจะเกิดจากการเพาะปลูกหรือการนำมามาหากินด้านอื่น ๆ ตราบที่พระเจ้ามีความพึงพอใจในความซื่อสัตย์ของมนุษย์ พระเจ้าก็จะประทานอาหารและดูแลพืชพรรณธัญญาหารให้อุดมสมบูรณ์ในแต่ละพื้นที่ให้เช่นกัน (Yoshimatsu, อ้างแล้ว p.36) ซึ่งพิธีกรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนบ้านแม่หาร โดยรวมก็ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีเจ้าเมือง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ หอเจ้าเมืองหรือเสะโตะ ตั้งอยู่ตรงข้ามวัดแม่หาร เชิงเขาทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านในเขตป่าสงวนแห่งชาติ แม่ยมฝั่งขวาเป็นสถานที่ประดิษฐานของวิญญูณบรรพบุรุษบ้านแม่หารที่ลูกหลานบ้านแม่หารทุกคนให้ความเคารพนับถือ และยึดเป็นที่พึ่งทางใจ หอเจ้าเมืองนี้มีมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านเชื่อว่ามีเจ้าเมืองเป็นผู้คุ้มครองบ้านและลูกหลานบ้านแม่หารทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข ในการประกอบพิธีกรรมชาวบ้านจะเอาเนื้อหมูพร้อมขนมอบอย่างละเล็กละน้อยแบ่งใส่กระทงใบตอง รวม 3 กระทง โดยแยกเป็นสำหรับเจ้าเมือง, วิญญูณของบรรพบุรุษที่มาร่วมพิธีเลี้ยงผีเจ้าเมืองและกระทงที่สามสำหรับแม่พระธรณี จากนั้นเหล้าที่ชาวบ้านเตรียมมาจากแต่ละครอบครัวก็จะนำมาเทรวมกันลงในขันใบใหญ่ พร้อมทั้งจัดรูปเทียนที่เตรียมไว้ที่กระทงเครื่องเช่นหัวผีเจ้าเมืองและวิญญูณบรรพบุรุษ ส่วนกระทงที่สามจะถูกวางไว้บริเวณโคนต้นไม้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือสำหรับแม่พระธรณี จากนั้นพ่อเฒ่าก็จะเริ่มบพสวดอัญเชิญ

เจ้าเมือง วิทยุณณบรรพบุรุษและแม่พระธรณีมารับของเช่นไหว้ต่าง ๆ ลงจากหอเจ้าเมือง ผู้เฒ่าผู้นำประกอบพิธีจะหยิบเครื่องสังเวกีนก่อนอย่างละคำและดื่มเหล้าจากขันเป็นคนแรกก่อนจะยกให้คนอื่น ๆ กินต่อทั้งเนื้อและเหล้า

ในพิธีเลี้ยงผีเจ้าเมืองชาวบ้านให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีเจ้าเมืองและวิทยุณณบรรพบุรุษของเขาสามารถบันดาลให้พวกเขาสมปรารถนาในทุก ๆ เรื่อง เช่นกรณีปล่อยวัวควายไปเลี้ยงในป่า ไปค้าขายต่างถิ่น เป็นต้น ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม ชาวบ้านก็จะมี การบนบานศาลกล่าว เมื่อได้สมปรารถนาจะมีการกลับมาแก้บน ดังนั้นบทบาทของผีเจ้าเมืองจึงถูกคาดหวังจากชาวบ้านกว้างขวางมาก ซึ่งรวมไปถึงการทำไร่ ทำนา (การทำมาหากิน) ซึ่งผิดกับการเลี้ยงผีขุนหัวย หรือเลี้ยงผีผาย เพราะทั้ง 2 พิธีจะมุ่งไปที่การทำให้ฝนฟ้าอำนวยตกต้องตามฤดูกาล แต่พิธีเลี้ยงผีเจ้าเมืองก็ได้สะท้อนความคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติบางอย่างอาทิเช่นการห้ามชาวบ้านตัดไม้บริเวณศาลเจ้าเมือง เป็นต้น

การเลี้ยงผีเจ้าเมืองเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่ต้องมีหัวหน้าเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม สำหรับบ้านแม่หารหัวหน้าผู้ประกอบพิธีในปัจจุบัน คือ พ่อเผ่า กุ้ย ณ แม่หาร สำหรับตำแหน่งผู้นำประกอบพิธีเลี้ยงผีเจ้าเมืองนี้ มีการสืบทอดตำแหน่งกันโดยผู้นำพิธีคนเก่าเป็นผู้คัดเลือกมาทำพิธีแทนตน ดังนั้น การเลี้ยงผีเจ้าเมืองไม่ว่าจะเลี้ยงส่วนตัวหรือเลี้ยงรวมของชาวบ้านจำเป็นต้องบอกกล่าวผู้นำพิธีกรรมเท่านั้น

ครั้งหนึ่งในการเลี้ยงผีเจ้าเมือง พ่อเผ่าบือพื่อ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสอีกคนหนึ่งร่วมในพิธีกล่าวเสริมว่า หากชาวบ้านคนใดบนบานเจ้าเมืองเอาไว้ เมื่อได้สมความปรารถนาแล้วชาวบ้านก็จะเชิญผู้นำพิธีมาประกอบพิธีให้เป็นการส่วนตัว การเลี้ยงก็ไม่ได้มีกำหนดระยะเวลาที่ตายตัว ผู้ที่บนส่วนตัวส่วนใหญ่มักจะแก้บนด้วยการเลี้ยงด้วยไก่ตัวผู้ที่หนึ่งจนสุกแล้ว 2 ตัว กับเหล้าขาว 1 ขวด พร้อมข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน และขนม บางคนหากมีฐานะดีก็จะเลี้ยงด้วยหมู ซึ่งพ่อเผ่าได้เล่าให้ฟังว่า แต่ก่อนเคยมีชาวบ้านคนหนึ่งไปทำไม้ในเขตพม่า ก่อนไปก็ได้นบนเจ้าเมืองไว้ว่าเมื่อปลอดภัยกลับมา ก็จะเลี้ยงเจ้าเมืองด้วยหมู และเขาก็กลับมาบ้านอย่างปลอดภัยที่สุด

ส่วนการเลี้ยงรวมของหมู่บ้าน ชาวบ้านแม่หารจะร่วมกันประกอบพิธีเจ้าเมืองประจำปี ซึ่งจะมีขึ้นในระหว่างเดือนมิถุนายน ภายหลังจากการประกอบพิธีเลี้ยงผีขุนหัวย ขุดลอกเหมืองตอกหลังผาย และเลี้ยงผีเหมืองผายเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านแม่หารทุกครัวเรือนจะรวบรวมเงินกัน

แล้วไปซื้อหมู 1 ตัว พร้อมนม ข้าวตอกดอกไม้ และเหล้าที่ชาวบ้านต้มกันเอง สำหรับหมูที่ใช้มีการกำหนดไว้เป็นหมูตัวผู้

พิธีกรรมจะเริ่มตั้งแต่เช้ามืด โดยชาวบ้านจะนำหมูมาฆ่าที่บริเวณหอเจ้าเมืองเพื่อส่งเวร จากนั้นพ่อเผ่าก็ยก ผู้นำประกอบพิธีกรรมจะเอา ขนหมู และขนหางหมู นำมาผสมเลือดหมูและเอาไปทาโคนต้นไม้บริเวณหอเจ้าเมืองพร้อมกับทาเสาหอเพื่อเป็นการแสดงว่าพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าเมืองได้เริ่มขึ้นแล้ว สำหรับเครื่องใน หาง และเนื้อที่ไม่ติดมัน จะถูกนำไปต้มรวมกันจนสุก ซึ่งการต้มจะไม่มีการใส่เครื่องปรุงรสใด ๆ ทั้งสิ้น แม้กระทั่งเกลือและพริกก็ห้ามใส่เด็ดขาด เมื่อสอบถามชาวบ้านได้บอกว่า หากใส่เครื่องปรุงเจ้าเมืองจะไม่รับเป็นเครื่องสังเวย เหตุผลประการสำคัญคือพิธีกรรมได้เคยสืบทอดมาอย่างนี้

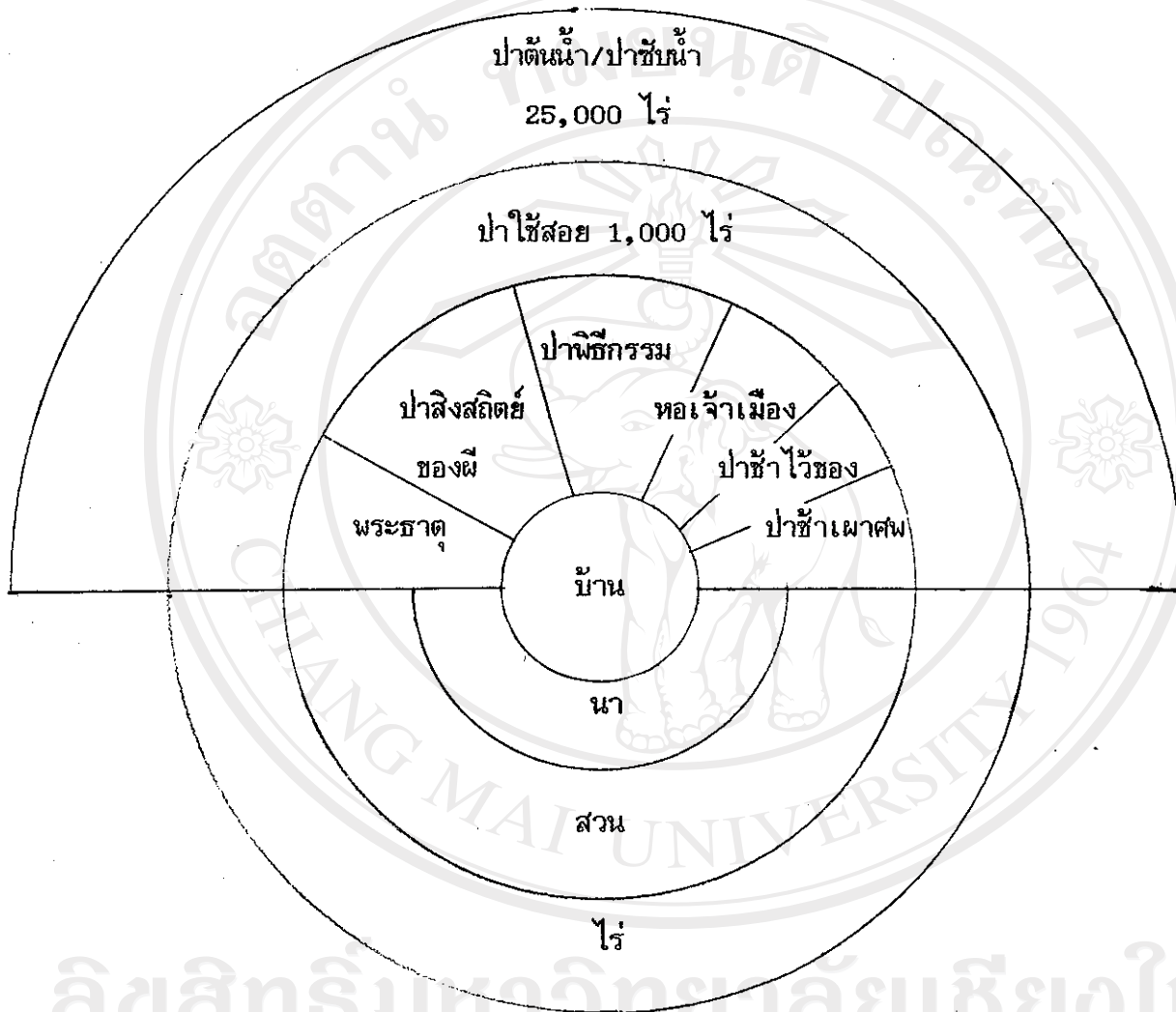
2. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติในระดับชุมชน

จากการศึกษาในชุมชนบ้านแม่หาร พบว่า ชาวบ้านมีการจัดการจัดการทรัพยากรดิน น้ำและป่าไม้ให้มีความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิต โดยจัดสรรพื้นที่ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์จากแผนผังข้างล่างดังนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright © by Chiang Mai University

All rights reserved

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University

แผนผังที่ 4 การจัดสรรพื้นที่และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของบ้านแม่หาร

2.1 ป่าแม่หารมีการแบ่งประเภทของป่าแตกต่างกันไปตามความเชื่อและการใช้ประโยชน์ของชุมชนซึ่งพอจะจำแนกออกได้ดังนี้

2.1.1 ป่าต้นน้ำ

ป่าต้นน้ำที่เปรียบเสมือนสายเลือดของชุมชนบ้านแม่หาร คือ ป่าขุนห้วยแม่หารและป่าขุนห้วยแม่จอน อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของหมู่บ้าน สภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อนและเป็นป่าคงคิบลับกับป่าไม้เบญจพรรณ รวมพื้นที่ประมาณ 25,000 ไร่ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ยวมฝั่งขวา ซึ่งอุดมไปด้วยพันธุ์ไม้และสัตว์นานาชนิด บริเวณต้นน้ำแห่งนี้ เป็นต้นกำเนิดของห้วยแม่หารและห้วยแม่จอน ซึ่งชุมชนบ้านแม่หารและชุมชนใกล้เคียงได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันเพื่อทำการเกษตรโดยใช้น้ำจากต้นน้ำแห่งนี้ทำนา ในฤดูกาลผลิตรวม 6 หมู่บ้าน มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 5,000 ไร่ บริเวณแห่งนี้ชาวบ้านแม่หารมีความพยายามร่วมกับชุมชนใกล้เคียงในการที่จะอนุรักษ์ไว้และเรียกร้องให้กรมป่าไม้ยอมรับสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนในการจัดการดูแล โดยชุมชนเอง นอกจากป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านใช้ในการทำการผลิต (ทำนา) แล้ว ป่าอนุรักษ์ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพอีกแห่งคือ บริเวณต้นน้ำห้วยยาวซึ่งชาวบ้านได้ร่วมกันรักษา และต่อท่อเพื่อนำน้ำจากห้วยนี้มาเก็บไว้ในถังใกล้หมู่บ้านก่อนจ่ายลงมาใช้เพื่อการอุปโภค บริโภคภายในหมู่บ้านอีกที่ต่อหนึ่ง ป่าแห่งนี้มีเนื้อที่ประมาณ 625 ไร่ บริเวณป่าขั้มน้ำ (บราปู) หรือตาน้ำไหล (ที่เหม่งกลา) ก็เป็นป่าอนุรักษ์ตามความจำเป็นของการดำรงชีพ ที่ชาวบ้านแม่หารได้ทำการอนุรักษ์ไว้ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายายโดยห้ามตัดไม้ในป่านี้อย่างเด็ดขาด

2.1.2 ป่าใช้สอย

ส่วนป่าไม้ใช้สอยตามความจำเป็นในการดำรงชีพ ส่วนมากก็จะเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในด้านอาหารและยา รวมถึงการปล่อยสัตว์เลี้ยงเข้าไปหากินในช่วงฤดูแล้ง และที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านแม่หารและชุมชนใกล้เคียงก็คือ บริเวณป่าเก็บตองซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านแม่หาร ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 1,000 ไร่ ชาวบ้านจะเก็บรวบรวมใบตองตึงในราวเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ของทุกปี เพื่อนำมาไฟเป็นดับสำหรับมุงหลังคา และหากเพียงพอต่อความต้องการส่วนที่เหลือใช้ก็จะขายให้พ่อค้าจากในเมือง พอที่จะเป็นรายได้สำหรับช่วยเหลือครอบครัวได้ แรงงานส่วนมากจะเป็นผู้หญิง

2.2.3 ป่าพิธีกรรม

เป็นป่าบริเวณใกล้เคียงกับบริเวณของหมู่บ้าน ซึ่งชุมชนแม่หารได้มีการระบุพื้นที่ไว้เพื่อให้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมโดยคนเฒ่าเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า บริเวณป่าพิธีกรรมที่ได้ถูกคัดเลือกโดยบรรพบุรุษของหมู่บ้านที่ล่วงลับไปแล้ว เพื่อเอาไว้เป็นสถานที่สำหรับวิญญาณบรรพบุรุษจะทำหน้าที่ปกป้องรักษาดวงวิญญาณของลูกหลาน และนำพาดวงวิญญาณของลูกหลานที่ตายไปสู่สุคติ รายละเอียดจะกล่าวต่อไป

2.2 แหล่งน้ำ

ทรัพยากรน้ำของบ้านแม่หาร ได้มีการจัดแบ่งตามลักษณะของการใช้ประโยชน์เช่นกัน โดยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.2.1 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ชุมชนบ้านแม่หาร ส่วนมากจะทำการผลิตโดยการทำนาและนาส่วนมากก็จะอยู่ริมห้วยหลัก 2 สายคือ ห้วยแม่หารและห้วยแม่จ้อน ซึ่งลำห้วยแม่หารจะมีระบบเหมืองฝายอยู่ถึง 15 ลูก และฝายลูกที่ใหญ่ที่สุดคือฝาย รพช. 25 มี 67 เจ้าของที่นาที่รับน้ำจากห้วยแม่หารนี้ ส่วนห้วยแม่จ้อนมีเหมืองฝายอยู่ 9 ลูก ซึ่งทั้ง 2 ห้วย ได้ใช้ทำการเกษตรไปจนถึงบ้านป่าหมากและบ้านแพะอีกด้วย

2.2.2 แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค สำหรับห้วยแม่หารและห้วยแม่จ้อน นอกจากจะใช้น้ำเพื่อการเกษตรแล้วชาวบ้านแม่หารยังใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคอีกด้วย และมีแหล่งอื่น ๆ อีก อาทิเช่น แหล่งน้ำขั้ว (บราปู), บ่อขุดหรือบ่อบาดาล ห้วยยาวที่นำมาทำประปาภูเขา ในเรื่องทรัพยากรน้ำ ชาวกะเหรี่ยงนับถือและเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเจ้าของ น้ำก็เช่นกัน จะต้องมีการปกป้องรักษา ดังนั้นชาวบ้านแม่หารทุกคนจึงให้ความสำคัญและมอบหมายต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลน้ำ เพื่อยังประโยชน์ให้เกิดกับสมาชิกที่ได้อาศัยลำน้ำแม่หารและแม่จ้อน ได้อุปโภค บริโภค พิธีกรรมจึงเข้ามามีความสำคัญในการเป็นตัวแทนหรือกลไกของชุมชนเพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ทำการอธิษฐานขอน้ำมาใช้ในการประกอบอาชีพและชีวิตประจำวัน ดื่มน้ำ ชักล้าง หรือกระทั่งเก็บหอย บู่ ปลา สำหรับประกอบอาหารภายในครัวเรือน พิธีกรรมที่สำคัญและมีความเกี่ยวข้องกับน้ำของบ้านแม่หาร เท่าที่ผู้วิจัยได้สอบถามจากผู้อาวุโสและหัวหน้าเหมืองฝาย ทำให้ทราบว่า พิธีกรรมแต่ละอย่างจะแตกต่างกันไปตามแต่รายการจัดการทรัพยากรน้ำภายในชุมชน กล่าวคือ หากเป็นระบบใหญ่ที่ครอบคลุมอาณาบริเวณลุ่มน้ำ ชุมชนบ้านแม่หารและชุมชน

ใกล้เคียง โดยมีผู้นำประเพณีของบ้านแม่หารเป็นหัวหน้าในการประกอบพิธี คือ พิธีเลี้ยงผีขุนห้วย และพิธีขอฝนจากเทพดาฟ้าดิน ส่วนรายย่อยลงมาเป็นจัดการดูแลโดยองค์กรเหมืองฝายและส่วนบุคคล ซึ่งผู้รับผิดชอบ ได้แก่ หัวหน้าเหมืองฝายแต่ละลูก นั่นคือ พิธีเลี้ยงผีฝาย

ในเรื่องการจัดการใช้ประโยชน์และดูแลรักษา บทบาทสำคัญจะอยู่ที่แม่เหมืองและหัวหน้าฝายในการแบ่งสรรปันส่วนน้ำอย่างเหมาะสมให้แก่ลูกฝายแต่ละเจ้าของที่นา โดยคำนึงถึงสภาพพื้นที่ ขนาดและปริมาณน้ำที่ขึ้นนา ซึ่งแม้ว่าการแบ่งน้ำจะเป็นการแบ่งให้เจ้าของที่นาด้วยความยุติธรรมตามแต่ขนาดของนาและปริมาณน้ำก็ตาม แต่เจ้าของนาที่มีนามากก็ย่อมที่จะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าคนอื่น ๆ ที่มีนายน้อยหรือไม่มีเลย ส่วนการพัฒนาแม่เหมืองทั้งสายหลักและสาขา เพื่อให้น้ำไหลสะดวก สามารถบริการได้อย่างทั่วถึง องค์กรเหมืองฝายและเจ้าของที่นาก็จะระดมแรงงานกันมาช่วยจนสำเร็จ การใช้แรงงานตรงนี้ของชาวบ้านทำที่ผู้วิจัยได้สอบถามเจ้าของที่นาหลายคน ได้ทราบว่าคนที่มีนามากแล้วแบ่งให้พี่น้องทำกินก็รายก็ตาม เมื่อถึงเวลาระดมแรงงาน คนที่ทำนาจากการโดยรับแบ่งที่ดินต้องมาใช้แรงงานร่วมกับคนอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นการแลกเปลี่ยนพูดคุยในระหว่างการทำงานหรือในพิธีกรรมเลี้ยงผีต่าง ๆ นอกจากจะเป็นการชักชวนความเข้าใจในกฎเกณฑ์การใช้ของของกลุ่มองค์กรแล้ว ยังเป็นการตอกย้ำให้เห็นความสำคัญ และก่อให้เกิดการตระหนักถึงการอนุรักษ์รักษาป่าต้นน้ำของชุมชนเพื่อประโยชน์ในภายภาคหน้าอีกต่อไป

2.3 ที่ดิน

ชาวบ้านแม่หารมีวิธีจัดแบ่งประเภทของที่ดินออกเป็น 3 ลักษณะดังนี้

2.3.1 ที่ดินสาธารณะ ประกอบด้วย

- ที่ตั้งของศาลาพิธีกรรม
- ที่ตั้งของวัด
- ที่ตั้งของสำนักงานสาธารณสุขชุมชน
- ที่ป่าประเภทต่าง ๆ
- แหล่งน้ำสาธารณะ

2.3.2 ที่อยู่อาศัยของป๊อกแม่จ๋อนและป๊อกแม่หาร

- ที่บ้าน

- ที่สวนบริเวณบ้านและสวนหลังบ้าน

2.3.3 ที่ดินทำกิน

- ที่นา (นาเหนือบ้าน, นาท้ายบ้านและนาแม่จอน)
- ที่สวน
- ที่ไร่

การจัดประเภททรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่หาร หากเรามองทางด้านกายภาพในสายตาของคนภายนอกก็จะคิดว่าก็สมเหตุสมผลดีแล้ว แต่ในทัศนะของชาวบ้าน คำอธิบายมิได้สิ้นสุดเพียงแต่ความเป็นเหตุผลของกันและกันเท่านั้น หากยังมีคุณค่าทางจริยธรรมที่บ่งบอกถึงอุปนิสัยของความเป็นชาวกะเหรี่ยงที่อ่อนน้อมและเคารพต่อธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมด้วยการมีศีลธรรมประจำใจ รู้สึกพอและไม่เบียดเบียนคนและธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อในวิถีการดำรงชีวิตมีความซับซ้อนมากมายเกินกว่าที่คนภายนอกจะเข้าใจได้ และในโอกาสที่ผู้วิจัยได้เข้าไปสัมผัสหรือรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อ และแนวทางปฏิบัติของชุมชนบ้านแม่หารที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

รูปธรรมของการจัดประเภททรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวข้างต้น สะท้อนออกมาให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อ และประสบการณ์ชีวิตของผู้อาวุโสภายในชุมชนบ้านแม่หาร ซึ่งก็แน่นอนว่า ระยะเวลาที่ผ่านมาเป็นร้อย ๆ ปี ภายในชุมชนเองจะต้องมีกลไกหรือกระบวนการในการสืบทอดความรู้และความเชื่อ ซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นอุดมการณ์ที่ถูกปลูกฝังลงในจิตวิญญาณของชาวบ้านแม่หารทุกคน

ในอดีต เมื่อมีการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยชาวบ้านแม่หารยังชีพด้วยการทำไร่ สภาพป่ายังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ด้วยความเชื่อของชาวบ้านว่าทุกสิ่งมีเจ้าของ ดังนั้นหากทำไม่ดีก็อาจจะเกิดผลร้ายต่อตนเองและครอบครัวได้ คนเฒ่าคนแก่จึงได้มีกฎเกณฑ์และข้อห้ามในการทำมาหากิน ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยและมีวิถีชีวิตที่เป็นอยู่อย่างสงบสุขของชาวบ้าน ซึ่งพ่อเฒ่าก๊วยในฐานะผู้อาวุโสและผ่านประสบการณ์ในอดีตมาพอสมควร ได้ถ่ายทอดให้ฟังถึงกฎเกณฑ์และความเชื่อในการทำไร่ ดังนี้

1. ต้องไม่เป็นการล่อลวงเข้าไปทำไร่ในเขตป่าชุมชนอื่น "ถ้าล่อลวงเข้าไปในเขตเขาต้องเสียควายเช่นผีให้เขา หากเขาล่อลวงเข้าเขตเราเขาก็ต้องเสียควายเช่นผีของเรา"

2. ต้องไม่เป็นสถานที่ต้องห้ามตามความเชื่อ เช่น

- ยอดดอยเขตรักษา ซึ่งเป็นที่สถิตย์ของผีขุนห้วย
- บริเวณห้วยแม่หารน้อย (อำเภอโยกกร) ซึ่งพ่อเฒ่าแม่หม่อมบอกไว้ว่ามีผีร้ายสถิตย์อยู่
- ม่อนดอยซึ่งเป็นที่ตั้งของหอเจ้าเมือง
- ม่อนดอยซึ่งเป็นที่ตั้งของพระเจดีย์แม่หารหรือพระธาตุขม่อเล่
- ป่าช้าที่ใช้เป็นสถานที่ไว้สิ่งของเครื่องใช้ของคนตายหรือป่าโลหลู่
- ป่าช้าที่ใช้เป็นสถานที่ฝังหรือเผาศพคนตายหรือคาสวาท

3. ต้องไม่เป็นป่าขั้บน้ำ (บราปู) หรือตาน้ำไหล (ทิมหม่กลา)

4. ดินต้องมีความอุดมสมบูรณ์ดีจะมีต้นไม้อายุและวัชพืชขึ้นอยู่อย่างรกรทึบ

5. ต้องถือตามรัชกลางต่อไปนี้

5.1 ยามจะเดินไปคูพื้นที่ครั้งแรกขณะลงบันไดได้ยินเสียงคนจาม

ให้ยุติการเดินทางทันทีแล้วค่อยไปวันใหม่ เพราะถือว่าฤกษ์ไม่ดีเสียงจามเสมือนเสียงเตือน ถ้าเดินตรงไปจะประสบกับหายนะ

5.2 ขณะเดินทางไประหว่างทางเจอภูเลื้อยตัดหน้า ให้ยุติการเดินทางทันทีแล้ว ค่อยไปวันใหม่ ภู เป็นสัญลักษณ์ของหนทางที่ยาวไกลถึงไปถึงประสบความสำเร็จได้ยาก

5.3 ขณะเดินไปถึงกลางทางเจอแก้งวังตัดหน้าให้เดินทางกลับทันทีแล้วค่อยไปวันใหม่ หากไปจะเกิดอุบัติเหตุเลือดตกยางออก ถูกของมีคม ไม้ล้มทับ

5.4 ขณะเดินไประหว่างทางนกรัดสะปาดู (นกป่าชนิดหนึ่ง)

ร้องทักให้ยุติการเดินทางทันทีแล้วค่อยไปวันใหม่ เสียงนกรัดสะปาดูเป็นสัญลักษณ์ของความระคาย

5.5 เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วขณะเริ่มตัดร่นต้นไม้กับป่าชนิดเดียวกัน

กับ (ข้อ 5.4) ร้องทักให้ยุติการทำงานแล้วเดินทางกลับทันทีแล้วค่อยมาวันใหม่ เพราะนกชนิดนี้ร้องที่ไหนที่นั่นจะเกิดเรื่องร้าย

5.6 เมื่อเลือกพื้นที่ได้แล้วและทำการตัดโค่นต้นไม้ โดยที่ยังไม่ผ่านพ้นวันแรก หากได้ยินเสียงกังวลงพื้นที่นั้นจะต้องทิ้งทันที แล้วไปหาพื้นที่เอาใหม่ การได้ยินเสียงกังวลงทั้งวันแรกเมื่อเริ่มฝนหรือเป็นเสียงกล่าวทักแถมแสดงความไม่พอใจของผีสองนาง

5.7 หลังจากตัดโค่นวันแรกผ่านไป ตกกลางคืนหลับฝันว่าฆ่าวัวควาย หมู เป็ด ไก่ พื้นที่นั้นต้องทิ้งทันที แล้วค่อยไปหาพื้นที่เอาใหม่ หากยังทรงทำต่อไปคนในครอบครัวจะต้องตาย 1 คน

หลังจากเลือกพื้นที่สำหรับทำไร่และผ่านพ้นวันแรกของการตัดโค่นต้นไม้ไปแล้ว วันต่อ ๆ ไปที่ตัดต้นไม้ไปหญ้าที่เหลือเพื่อทำเป็นไร่พื้นที่ที่แรงงานของครอบครัวหนึ่ง ๆ จะทำได้ในระยะเวลาหลังจากวันแรกแล้ว วันต่อ ๆ มาแม้จะได้ยินเสียงกังวลงหรือหลับฝันถึงการฆ่าสัตว์อะไรต่าง ๆ ก็ตามก็ไม่จำเป็นต้องทิ้งไร่ไปหาพื้นที่ใหม่อีก เนื่องจากกลางบอกระหว่างช่วงหลังจากวันแรกเริ่มเป็นเรื่องใหม่แน่นอนอีกแล้ว แต่ระยะนี้หากฝันเห็นแม่น้ำใหญ่กว้าง ฝันว่าลุยน้ำล่องแพ หรือฝันถึงก้อนหินใหญ่โต จะเป็นนิมิตที่ตัดต้นข้าวและพืชในไร่จะอุดมสมบูรณ์

เมื่อตัดโค่นต้นไม้และถางวัชพืชเสร็จแล้วก็ทำการตากเศษไม้ไปหญ้าให้แห้ง เรียกว่า "การตากไร่" ซึ่งจะใช้เวลาเป็น 1 เดือน จากนั้นก็จะทำการเผาไร่

สำหรับวิธีเผาไร่ก่อนทำการเผา เจ้าของไร่จะต้องทำการขออนุญาตจากเจ้าที่เจ้าดิน โดยเช่นด้วยไก่ 2 ตัว เหล้า 2 ขวด จากนั้นก็จุดไฟเผา ซึ่งจะทำให้ไฟไหม้ดีมากดินไม่เหลือเศษให้เก็บเลย

ข้อห้ามและความเชื่อในการประกอบอาชีพของชุมชนบ้านแม่หารในอดีต ได้แสดงให้เห็นถึงกุศโลบายหรือวัฒนธรรมภายในชุมชนที่คนเฒ่าคนแก่พยายามอบรมสั่งสอนลูกหลานโดยทางอ้อมเพื่อให้เห็นถึงความเคารพนับถือที่มีต่อสัตว์น้อยใหญ่และธรรมชาติ ป่า ดิน น้ำ ได้อย่างสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของชนชาวกะเหรี่ยงที่จัดความสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างผสมกลมกลืน การสืบทอดความเชื่อในโรคลาง จึงเป็นกลวิธีในการทำให้คนในชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้เกิดการยั้งคิดและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพียงแต่พอกินพออยู่

ส่วนพิธีกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่หารก็มีอยู่หลายพิธี อาทิเช่น พิธีเลี้ยงผีขุนห้วย และพิธีเลี้ยงผีเหมืองผาย ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้ ประเพณีเลี้ยงผีขุนห้วยนี้ เป็นการรวมตัวของชุมชน 6 หมู่บ้านที่ร่วมำน้ำจากห้วยแม่หาร โดยมี

หัวหน้า 1 คน เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมซึ่งผีขุนห้วยหรือชะป๋าก่าจะเป็นผู้เลือก โดยผ่านทางผู้อาวุโสของชุมชนบ้านแม่หาร และจะสืบทอดโดยหัวหน้าพิธีกรรมคนเก่าเป็นผู้เลือกและหาก ชะป๋าก่า ไม่พอใจก็จะมีการเลือกใหม่ พ่อเผ่าจันดี เล่าว่า พ่อเผ่าเองเป็นผู้นำในการประกอบพิธีนี้มากกว่า 30 ปีแล้ว ซึ่งดำเนินต่อจากผู้นำหมู่บ้านในอดีต คือ นายวงศ์ ศรีวิชัย และมูลเหตุของการทำพิธีนี้ในสมัยก่อนพ่อเผ่า เลอเดอแอ ได้ฝันว่ามีผีขุนห้วยมาบอกให้ไปทำพิธีขอน้ำ ประกอบกับในคราวนั้นชาวบ้านส่วนมากประสบกับภาวะฝนแล้ง ไม่สามารถทำนาได้ พ่อเผ่าจึงชักชวนลูกหลาน 2-3 คน เตรียมข้าวสุกและอาหารคาวหวานอื่น ๆ เดินทางขึ้นไปค้นหาขุนห้วย และทำการเซ่นไหว้ผีขุนห้วยตามคำแนะนำในฝัน ซึ่งพ่อเผ่าจันดีก็ไม่ได้ยืนยันว่าหลังการประกอบพิธีแล้ว ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ แต่พิธีกรรมนี้ก็ได้รับการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาผู้นำ วงค์ ศรีวิชัย ชักชวนหมู่บ้านที่อยู่บริเวณใกล้เคียงประมาณ 4-5 หมู่บ้านที่รับน้ำจากขุนห้วยแม่หารแห่งนี้มาร่วมกันปรึกษาหารือ และกำหนดเป็นประเพณีปฏิบัติให้ร่วมกัน โดยพิธีจะเริ่มประมาณปลายเดือนพฤษภาคมหรือต้นเดือนมิถุนายนของทุกปี สำหรับการกำหนดวัน หัวหน้าผู้ประกอบพิธีจะเป็นผู้กำหนดและแจ้งให้สมาชิกได้รับทราบโดยทั่วกันและได้กำหนดหลักเกณฑ์เอาไว้สำหรับเจ้านาจะมีการรวมเงิน ครั้วเรือนละ 10 บาท เพื่อนำไปซื้อหมูและเหล้าสำหรับประกอบพิธีเลี้ยงผีขุนห้วย และเมื่อถึงวันพิธี ชาวบ้านทั้ง 6 หมู่บ้านจะพากันเดินไปยังดอยเดอโรพา ซึ่งเป็นจุดสูงสุดของเทือกเขาแม่หาร และจะทำพิธีที่นั่น หลังจากเสร็จพิธีจะมีการรับประทานอาหารร่วมกันบนยอดดอยแห่งนี้

สำหรับบทสวดในการประกอบพิธีเลี้ยงผีขุนห้วย พ่อเผ่าจันดี เล่าว่า จะเป็นการเชื้อเชิญให้ผีขุนห้วยลงมารับของเซ่นไหว้ที่ชาวบ้านนำมาถวาย และขอให้อำนาจพรให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนขอปกป้องรักษาข้าวบปลาอาหารให้อุดมสมบูรณ์เพียงพอสำหรับ 4-5 หมู่บ้านที่อาศัยน้ำจากขุนห้วยแม่หารในการทำการผลิต (นา) และเพื่อความสมัคสมานสามัคคีในชุมชนบริเวณใกล้เคียง

ชุมชนบ้านแม่หารเป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งมีความจำเป็นต้องใช้น้ำทำการเกษตรหล่อเลี้ยงปัจจัยการผลิตคือที่นา ป่าต้นน้ำแม่หารและแม่จ๋อนจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของห้วยแม่หารและแม่จ๋อน ซึ่งในแต่ละห้วยก็จะมีก้นน้ำเข้านา เมื่อถึงฤดูการผลิตโดยการมีฝายกั้นน้ำ จากลำห้วยแม่หารและแม่จ๋อน รวมกันทั้งหมดประมาณ 24 ฝาย สำหรับฝายที่

ใหญ่ที่สุดทางเหนือบ้านแม่หาร ตอบสนองเจ้าของที่นาประมาณ 60 กว่าครัวเรือน มีแก๊ฝาย คือ นายเชาว์ ฝ่กระจายทรัพย์ เป็นผู้ดูแลจัดสรรแบ่งปันน้ำให้เพียงพอต่อการทำนาของเจ้านาแต่ละราย สำหรับฝายลูกอื่น ๆ ก็จะมีหัวหน้าฝาย แก๊ฝาย และลูกฝาย กระจายไปตามสภาพพื้นที่ สำหรับเหมืองฝายชุมชนแม่หารก็พิธีเลี้ยงผีเหมืองฝายซึ่งในการประกอบพิธีเลี้ยงผีเหมืองฝาย ฝายแต่ละลูกสมาชิกฝายแต่ละคนจะมาร่วมกันประกอบพิธี โดยจะเริ่มภายหลังจากการเลี้ยงผีขุนห้วย การตอกหลักฝาย และการขุดลอกลำเหมืองเรียบร้อยแล้ว ซึ่งจะมีขึ้นราวเดือน กรกฎาคมของทุกปี การเลี้ยงผีฝายมีข้อตกลงว่า ต้องเลี้ยงไก่ 3 ปี และหมู 1 ปี สลับกันไป ดังนั้นเมื่อถึงกำหนดวันหัวหน้าฝาย แก๊ฝาย และลูกฝายจะพากันไปที่บริเวณหัวฝายของตนและทำพิธีที่นั่น โดยหัวหน้าจะปักไม้ไผ่ซึ่งปลายข้างหนึ่งผ่าออกเป็น 4 แฉก แล้วจะทำดอกที่ฐานเป็นแผ่นวางบนเสาไม้ไผ่นั้น เพื่อใช้วางเครื่องเซ่นไหว้ที่ใช้พิธี เป็นข้าวตอกดอกไม้ อาหารคาวหวาน จากนั้นผู้นำพิธีก็จะท่องบ่นกล่าวคำอัญเชิญผีฝายมารับของเซ่นไหว้ และขอให้อานวยพรให้น้ำอุดมสมบูรณ์พอเพียงพอต่อการทำมาหากินในปีนั้น ๆ หลังจากเสร็จพิธีแล้วจะมีการรับประทานอาหารร่วมกัน มีการสนทนาถึงเรื่องราวการทำมาหากิน ดินฟ้าอากาศตลอดจนหาแนวทางในการอนุรักษ์บริเวณป่าต้นน้ำให้สามารถเก็บกักน้ำให้อุดมสมบูรณ์สืบต่อไป และที่สำคัญคือ การทบทวนหลักเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำและการซ่อมแซมเหมืองฝายหากมีการชำรุดในระหว่างฤดูกาลผลิต ทั้งนี้เพื่อความสามัคคีปรองดอง อันจะเกิดขึ้นอย่างแน่นแฟ้นในหมู่สมาชิกเหมืองฝายด้วยกันและสมาชิกชุมชนคนอื่น ๆ ด้วย พิธีกรรมนี้ดูจะส่งผลโดยตรงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเรื่องนี้อย่างเห็นได้ชัด เพราะชุมชนบ้านแม่หารร้อยละ 90 อาชีพหลักคือ การทำนา ดังนั้นการที่จะทำให้น้ำเพียงพอต่อการผลิตจึงจำเป็นต้องคิดถึงการรักษาป่าไม้บริเวณต้นน้ำลำธารควบคู่ไปด้วย

3. ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับระบบเครือญาติและบรรพบุรุษ

ธรรมเนียมของการสืบทอดตระกูลของชาวกะเหรี่ยง จะมีการสืบทอดหรือการนับระบบเครือญาติทางฝ่ายมารดา ซึ่งมีฐานะเป็นหัวหน้าตระกูล โดยฝ่ายชายเมื่อแต่งงานเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายหญิงแล้วต้องนับถือผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิง การช่วยเหลือเกื้อกูลและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันในสมาชิกของกลุ่มตระกูลเดียวเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ผู้อ่อนอาวุโสกว่าเคารพผู้มีอาวุโสมากกว่า ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติถูกเชื่อมโยงให้แน่นแฟ้นด้วยการเคารพ

นับถือบรรพบุรุษของตระกูลและสมาชิกในกลุ่มตระกูลก็มีความเชื่อมั่นในบรรพบุรุษของตนว่าสามารถบันดาลให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่อย่างสงบสุข

ผู้อาวุโสของแต่ละตระกูลในชุมชนบ้านแม่หาร เป็นบุคคลที่ได้รับการเคารพยกย่องจากลูกหลานที่สืบตระกูลเดียวกัน และยังได้รับการยอมรับนับถือจากชุมชนในฐานะผู้นำทางธรรมชาติที่มีความสามารถและชำนาญในการนำการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชนอีก นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการให้คำปรึกษา เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งเป็นความขัดแย้งของคนระหว่างตระกูลภายในชุมชน ซึ่งในบางครั้งบางคราว ผู้อาวุโสจะเป็นตัวแทนของลูกหลานในการสื่อสารกับวิญญาณบรรพบุรุษที่ได้ล่วงลับไปแล้ว ผ่านทางการประกอบพิธีกรรม โดยชุมชนแม่หารได้มีการกำหนดบริเวณ เพื่อใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีที่มีความเกี่ยวข้องกับวิญญาณของบรรพบุรุษไว้อย่างชัดเจน การกำหนดสถานที่ที่เป็นที่อาศัยของวิญญาณบรรพบุรุษนี้ ทางผู้วิจัยได้รับทราบจากพ่อเผ่าบือพือ (ตุ๊พ) และคนเผ่าคนแก่ในหมู่บ้านว่า ชาวบ้านมีความเชื่อร่วมกันว่า วิญญาณบรรพบุรุษเป็นวิญญาณที่คอยปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่สุขสบาย ดังนั้นจึงควรมีการกำหนดอาณาเขตไว้สำหรับเป็นที่ที่มนุษย์กับวิญญาณสามารถจะมาพบกันได้ทางจิตวิญญาณ เพื่อที่ว่าหากลูกหลานตายลง วิญญาณบรรพบุรุษก็สามารถนำพาวิญญาณของผู้ตายไปสู่ดินแดนสุขาวดีได้ สถานที่นั้นมีชื่อเรียกว่า ปกาโรหลู และตาสวาไร่ ชาวบ้านแม่หารนอกจากจะมีความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษของแต่ละตระกูลแล้ว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนาอีกด้วย จึงมีการสร้างพระธาตุเอาไว้เป็นที่สักการะบูชาของชาวบ้านไว้ในบริเวณที่ใกล้กับบริเวณปกาโรหลูและตาสวาไร่ บริเวณดังกล่าวผู้วิจัยขอเรียกว่าเป็นปาพิธีกรรม ซึ่งถูกจำแนกพื้นที่และการใช้ทรัพยากรจากชาวบ้านแม่หารตามความเชื่อและการใช้ประโยชน์ดังนี้

ปาพิธีกรรมคือ บริเวณที่ให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและเกี่ยวข้องกับการเป็นที่ตั้งของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ที่ตั้งของพระธาตุโฆมอเล (พระธาตุโป่งผา) ซึ่งผู้อาวุโสในชุมชนได้เล่าตำนานที่ชุมชนเชื่อถือกันมาให้ผู้วิจัยฟังว่า พระอินทร์ต้องการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างพระธาตุเพื่อให้เป็นที่สักการะของมวลมนุษย์สืบต่อไป จึงตั้งใจสร้างพระธาตุ 7 องค์ คาดว่าให้แล้วเสร็จภายใน 1 คีน โดย เรียงลำดับดังนี้

1. ไร่ล่อแจ (พระธาตุอินทร์แขวน) 2. ไร่ชี่หู่ 3. ไร่่นารา 4. ไร่มาปา
 5. ไร่เกอะปอ 6. ไร่เคอะกอ 7. ไร่มอเล แต่พระธาตุองค์สุดท้ายสร้างไม่เสร็จเพราะ
- สว่างเสียก่อน จึงมาเข้าฝันผู้นำหมู่บ้าน ขอให้สร้างต่อให้แล้วเสร็จ ผู้นำหมู่บ้านไปดูแลพบแท่ง

ทองคำฝังอยู่บนยอดคอยจึงสร้างพระธาตุรูปทรงพม่าครอบลงไป ภายหลังได้ย้ายมาสร้างบนคอยที่
ใกล้หมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่ตั้งในปัจจุบัน อยู่ทางตะวันตกของหมู่บ้านและห้ามสมาชิกในชุมชนเข้าไปตัดไม้
บริเวณยอดคอยพระธาตุนี้

พิธีกรรมที่สำคัญเกี่ยวพระเจดีย์ประจำแม่หาร คือ ประเพณีขึ้นหัวพระธาตุ (แล
ถ่อไร่) จัดให้มีราวเดือนเมษายนของทุกปี หลังจากไปวัดในวันสงกรานต์ โดยชาวบ้านจะนำข้าว
ตอกดอกไม้และน้ำไปสักการะพร้อมสรงน้ำพระธาตุพร้อมกับนำตุ๊กหรือธงผ้าไปปักไว้ใกล้ๆ พระธาตุ
ด้วย อีกช่วงหนึ่งในการประกอบพิธีที่พระธาตุคือช่วงเข้าพรรษา และออกพรรษาของทุกปี

นอกจากนี้ในบริเวณหอเจ้าเมือง ยังมีต้นไม้ใหญ่ ซึ่งชาวบ้านแม่หารได้รักษาไว้เพื่อทำ
พิธีกรรมเกี่ยวกับการผูกขวัญของเด็กที่เพิ่งเกิดใหม่ โดยพ่อแม่จะนำสายสะดือของเด็กใส่กระบอก
ไม้ไผ่ แล้วปิดกระบอกด้วยเศษผ้า จากนั้นจึงนำไปไว้ที่บริเวณต้นไม้ใหญ่ โดยวางไว้บนไม้ 2 อันที่
ปักติดเข้าไปในต้นไม้ดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายให้ลูกของตนมีอายุยืนยาวเหมือนเช่นต้นไม้ต้น
ซึ่งรายละเอียดในการคัดเลือกต้นไม้ ชาวบ้านแม่หารก็มีวิธีการคัดเลือกดังจะกล่าวรายละเอียด
ในช่วงต่อไป

ถัดขึ้นไปจากบริเวณหอเจ้าเมือง ชาวบ้านแม่หารได้ร่วมกันกำหนดเขตป่า เพื่อใช้
ประกอบพิธีกรรมสำหรับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไป โดยมีความเชื่อว่าเป็นอาณาเขตที่วิญญาณสิงสถิตอยู่

ปกาลสลู คือ สถานที่ที่ใช้สำหรับไว้สิ่งของเครื่องใช้ของผู้ตาย สภาพเป็นป่าที่มีต้นไม้
หลายชนิดทั้งไม้ยืนต้น ขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ห่างจากหมู่บ้านไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กิโลเมตร
(เลยพระธาตุเจดีย์แม่หารขึ้นไป) บริเวณนี้มีศาลเพียงตาเล็ก ๆ เรียงรายตามทางเดิน
ข้าง ๆ ศาลจะมีกิ่งไม้พร้อมเสื้อผ้าข้าวของเครื่องใช้ของผู้ตายแขวนอยู่ ผู้อาวุโสเล่าให้ฟังว่า ผี
หรือคนตายก็มีโลกของเขา ดังนั้นจึงต้องมีการส่งสิ่งของเครื่องใช้ไปให้หลังจากที่เขาตายลงไป
แต่สภาพของใช้จะไม่เหมือนของคนธรรมดา คือจะทำให้ไม่สมบูรณ์เหมือนปกติทั่วไป เช่น หม้อหุง
ข้าวก็จะเอาไม้คั่นตรงก้นหม้อให้ทะลุสักหน่อย ก่อนที่จะนำไปวางไว้ที่บริเวณปกาลสลู ซึ่งชาวบ้าน
มีความเชื่อว่าเป็นดินแดนระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าที่คอยคุ้มครองธรรมชาติ ต่อไม้ใหญ่บริเวณนี้จะ
เป็นตัวแทนของบรรพบุรุษที่ชาวบ้านจะส่งมอบข้าวของเครื่องใช้ที่คนที่ยู่ทานไปให้คนตาย พ่อเฒ่า
ป้อพ้อ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสที่มีความรู้เกี่ยวกับประเพณีของชุมชนเป็นอย่างดีได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

"...ณ ดินแดนแห่งนี้คน (ชาวบ้าน) ธรรมดาไม่สามารถติดต่อกับผู้ตายได้โดยตรง ดังนั้นจึงต้องขอให้ต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ตรงเขตแดนเป็นตัวกลางในการนำของเหล่านี้ไปมอบให้คนตายและบริเวณนี้ วิญญาณบรรพบุรุษของเราเป็นผู้เลือกสรร โดยผ่านพิธีเสี่ยงทายบักกระดุกไก่ เมื่อเป็นที่พึงพอใจของวิญญาณพวกเราก็จะไม่รบกวนและเคลื่อนย้ายไปทำพิธีในที่อื่น ๆ อีก..."

ด้วยธรรมชาติของกะเหรี่ยงที่ใช้ความเคารพต่อบรรพบุรุษ ดังนั้นบริเวณแห่งนี้จึงอุดมไปด้วยพืชพรรณนานาชนิดที่คอยให้ความร่มรื่นแก่วิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไป ชาวบ้านเองก็ไม่ตัดไม้บริเวณดังกล่าว เพื่อนำมาซบถูกบ้านหรือทำประโยชน์อื่น ๆ

ดาสวำไร่ หรือป่าช้าเผาศพ อยู่ทางตะวันตกของหมู่บ้านประมาณ 1 กิโลเมตร สภาพเป็นป่าและมีไม้ใหญ่ขึ้นไม่มากนัก ใช้สำหรับเป็นที่ประกอบพิธีเผาศพ หรือฝังญาติพี่น้องที่เสียชีวิตโดยอาศัยไม้พินจากป่าบริเวณนี้และใกล้เคียงมาใช้เป็นเชื้อเพลิงเวลาเผา หลังจากเสร็จสิ้นพิธีเผาศพ ชาวบ้านและญาติพี่น้องก็นำข้าวของเครื่องใช้ของผู้ตายไปไว้ที่ป่าใหญ่ สำหรับป่าไม้บริเวณดาสวำไร่นี้ ชาวบ้านแม่หารอนุรักษ์ไว้เพื่อประโยชน์ใช้สอยของชาวบ้านในการหาเก็บพื้นที่ของส่วนรวมและครัวเรือน

4. ความเชื่อและความสัมพันธ์ในระดับครัวเรือน

ครอบครัวคือ สถาบันพื้นฐานของสังคมที่มีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบันที่มีการจัดสถานะและความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นและชัดเจน กล่าวคือ มีพ่อแม่ เป็นผู้ให้กำเนิดและทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดู ลูก ๆ ของตน หากเป็นลักษณะครอบครัวขยายอย่างกะเหรี่ยง ก็จะมีคนเฒ่าคนแก่หรือผู้อาวุโส เช่น ปู่ย่า ตาและยาย ช่วยทำหน้าที่เลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนลูกหลานยามพ่อแม่ออกไปทำมาหากินในไร่นา ความคิดของกะเหรี่ยงที่เชื่อว่า ทุกคนเป็นพี่น้องกัน เกิดขึ้นก็จากการมีความสัมพันธ์ที่ดีและอบอุ่นในระดับครัวเรือน และขยายเพื่อแผ่ไปยังชุมชน หมู่บ้าน และเพื่อนร่วมโลกคนอื่น ๆ ดังนั้นเราจึงมักเห็นความเป็นคนที่มิอ้อหย้าเคียงกันมา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนแปลกหน้าทุกคนที่มีโอกาสเข้าไปเยี่ยมเยือนหมู่บ้านของชาวกะเหรี่ยง

ความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงในระดับครอบครัวอีกประการที่ส่งผลต่อระดับชุมชนก็คือ หากสมาชิกคนใดในครอบครัวไปมีความสัมพันธ์ทางเพศกับคนในครอบครัวอื่น โดยยังมิได้มีการแต่งงาน ถูกต้องตามประเพณีก็ต้องมีการทำพิธีขอมาหมั้นบ้าน หากไม่ทำพิธีดังกล่าวก็อาจจะทำให้เกิดผลกระทบต่อหมู่บ้านได้ เช่น เกิดเป็นไข้ ลมพัดแรง ฝนตกฟ้าผ่า ทำให้สังคมหมู่บ้านเดือดร้อน (ประเสริฐ ตระการสุกร, 2531, หน้า 27) ส่วนพิธีกรรมอื่นที่มีความสำคัญมากในระดับครัวเรือนก็คือ พิธีมัดมือ การเรียกขวัญ และการกินข้าวใหม่ ซึ่งได้รับทราบจากผู้อาวุโสและหลวงพ่อบ้านว่า สมัยก่อนชาวบ้านแม่หารยังนับถือผีบรรพบุรุษอยู่อย่างเคร่งครัด เวลาถึงช่วงประเพณีมัดมือประจำปี ลูกหลานญาติพี่น้องที่เป็นคนในครอบครัวและเครือญาติออกไปทำงานหรือไปเรียนนอกหมู่บ้าน จะต้องรีบกลับมาทุกคนเพื่อมาร่วมพิธีกรรมอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา หากคนหนึ่งคนใดก็ไม่สามารถประกอบพิธีกรรมได้

ในระดับครอบครัว นอกจากจะมีความเชื่อที่สัมพันธ์กับชีวิตแล้ว การแบ่งบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครัวเรือนก็ค่อนข้างชัดเจน โดยพ่อบ้านจะทำหน้าที่ทำมาหากินภายนอกบ้าน อาทิ การล่าสัตว์เตรียมพื้นที่สำหรับทำไร่ทำนา สร้างบ้านซ่อมแซมบ้าน จักสานเครื่องใช้ภายในครัวเรือนซึ่งกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้ผู้เป็นพ่อจะถ่ายทอดความรู้ให้กับลูกชาย ส่วนงานบ้านฝ่ายหญิงจะทำหน้าที่ดูแลการกินอยู่ภายในครัวเรือน เก็บผักหาพืช สำหรับการหุงต้มและเลี้ยงหมูเลี้ยงไก่ ซึ่งถือว่าเป็นสัตว์ของผีบรรพบุรุษ ปลุกผักสวนครัวบ้าง ทอดฟ้าเครื่องนุ่งห่ม สำหรับสมาชิกในครอบครัวแม้เป็นผู้อบรมสั่งสอนลูกสาวโดยเน้นไปที่การเตรียมตัวสำหรับเป็นแม่บ้านที่ดีต่อไป รวมถึงงานในไร่, นา ในการผลิต อาทิ การปลูกข้าว การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยว ฯลฯ การเอามือเอาริ้วก็เป็นกิจกรรมที่ครอบครัวสามารถให้ความช่วยเหลือกับสมาชิกในชุมชน เพราะกะเหรี่ยงถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะการเอามือเอาริ้วซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอจะทำให้ได้รับการยอมรับจากเพื่อนบ้านได้เป็นอย่างดี และเป็นวิธีการเข้าสังคมของชาวกะเหรี่ยงที่แสดงออกมาทางการใช้แรงงานที่ทำงานทุกปีโดยไม่ถือเป็นการรับจ้าง

ส่วนความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในระดับครัวเรือน ส่วนมากก็จะเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการทำมาหากิน ด้วยการทำนา และทำไร่ ทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อชุมชนบ้านแม่หารอันดับแรก ๆ ก็คือทรัพยากรน้ำ ทั้งน้ำในการบริโภคและน้ำในการทำการผลิต เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก มีการทำไร่อยู่บ้างก็เป็นจำนวน

น้อย ซึ่งได้แก่ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาไม่นานยังไม่สามารถบุกเบิกที่นาเป็นของตนเองได้ ซึ่งนอกจากไม่มีโอกาสแล้วสภาพภูมิประเทศก็ยังไม่เอื้อต่อการบุกเบิกที่นาอีกด้วย เพราะสภาพพื้นที่ในการทำนาเป็นที่ราบน้อยไม่สัมพันธ์กับการเพิ่มของประชากร ดังนั้นสภาพการผลิตในระดับครอบครัวของบ้านแม่หารจึงเป็นการทำการผลิตเพื่อการยังชีพเท่านั้น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในระดับครัวเรือน ส่วนมากก็ยังขึ้นต่อการประกอบพิธีกรรมในระดับชุมชนและระดับความเชื่อโดยรวมของกะเหรี่ยง จะมีพิธีที่ครัวเรือนสามารถจัดการเองได้ก็มีบ้าง อาทิ การเลี้ยงผีไร่ ผีนา เพื่อขอให้เจ้าที่เจ้าทางช่วยอำนวยความสะดวกให้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือนแต่ละปี

จากความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติใน 4 ระดับที่ผู้วิจัยได้นำเสนอจากการเข้าไปทำการศึกษาในหมู่บ้านแม่หารก็เพื่อเป็นการทำความเข้าใจ และให้เห็นรายละเอียดในแต่ละระดับ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมอยู่ใน 3 มิติด้วยกันคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน, ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยความเชื่อในแต่ละระดับนี้นำไปสู่การสร้างสมภูมิปัญญาของชุมชน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้มีการสืบทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป โดยยึดกรอบในการอธิบายการเรียนรู้ใน 4 ระดับข้างต้น

การกล่อมเกลางานสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบ้านแม่หาร

ธรรมชาติของมนุษย์เมื่อรวมกันเป็นสังคม เป็นชุมชน การต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิตจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จำเป็นต้องมีการสรุปและถ่ายทอดบทเรียนเพื่อการดำรงอยู่ ความพยายามในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดทางกายในเรื่องการทำมาหากิน ส่งผลให้มนุษย์พยายามจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยการช่วยเหลือ เกื้อกูลจากครอบครัวสู่ระบบเครือญาติสู่ระดับชุมชน ส่วนสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติก็ถูกกำหนดคุณค่าให้มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชีวิต และมีการจัดความสัมพันธ์อย่างประสานสอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติก่อให้เกิดการค้นพบสังขจรรวมว่าทุกสิ่งมีผู้สร้าง การละโมภ์ใช้จากธรรมชาติจนเกินความจำเป็นเป็นการสำนึกผิดที่เกิดขึ้นในจิตใจของชาวกะเหรี่ยง พิธีกรรมเพื่อขอขมาลาโทษต่อผู้สร้าง จึงเกิดขึ้นเพื่อเป็นกลไกในการควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ให้รู้จักการควบคุมการกระทำ

ของตนและลดการเบียดเบียนผู้อื่น รวมถึงธรรมชาติ ผ่านกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้ของชุมชน
รุ่นแล้วรุ่นเล่า ซึ่งในชุมชนบ้านแม่หารผู้วิจัยพอจะประมวลได้ดังนี้

1. การกล่อมเกลாதาสังคมในฐานะที่คนเป็นส่วนหนึ่งของระบบจิตวิญญาณ

สำหรับการกล่อมเกลาทาสังคมของชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบความคิดความ
เชื่อระดับจักรวาลหรือความสัมพันธ์ในภาพรวมระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือ
ธรรมชาติโดยผ่านพิธีกรรม จากตัวอย่าง พิธีเลี้ยงผีเจ้าเมือง หากเปรียบเทียบกับระบบการเรียน
การสอนในการศึกษาปัจจุบัน จะพบว่าผู้ที่ทำหน้าที่สอนหรือบอกกล่าวถึงบทบาทและความศักดิ์สิทธิ์
ของเจ้าเมืองหรือสิ่งเหนือธรรมชาติก็คือ ผู้อาวุโสในชุมชน โดยมีนักเรียนก็คือ ชาวบ้านทั้งที่เป็น
พ่อบ้านแม่บ้าน คนหนุ่มสาวหรือแม้กระทั่งเด็ก ซึ่งสามารถเรียนรู้ร่วมกันได้หากเข้าอยู่ร่วมในการ
ประกอบพิธีกรรม ส่วนห้องเรียนก็คือสถานที่ที่ประกอบพิธีกรรมท่ามกลางธรรมชาติป่าเขาบริเวณ
ท้ายหมู่บ้าน สื่อที่ใช้ก็จะเป็นเครื่องเซ่นไหว้และการประกอบพิธี การสอนโดยตรงมีบ้างในกรณีที่ถูก
หลามมีข้อสงสัยก็จะถามพ่อแม่ของตนในระหว่างการประกอบพิธีกรรม ซึ่งเท่าที่ผู้วิจัยสังเกตไม่ค่อย
เห็นการซักถามเท่าใด (จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในพิธี 2-3 ครั้ง) อาจเป็นเพราะคนใน
ชุมชนมีความเชื่อและเคารพนับถืออย่างเหนียวแน่น หรือเป็นเพราะความเคยชินที่สั่งเกิดหรือพบ
เห็นมาก่อนก็เป็นได้ แต่จากการสอบถามชาวบ้านหลายคนตอบไปในเชิงที่ว่า คนเฒ่าคนแก่ทำมา
อย่างนี้ และตนเองก็มีความเชื่อจากการพูดคุยบ้างจากการสังเกตและการลงมือกระทำเองบ้าง
ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นก็คือ มีความเคารพนับถือต่อเจ้าเมือง ซึ่งเปรียบเหมือนผู้ที่คอยปกป้องคุ้มครองให้
ชีวิตตน ครอบครัว รวมทั้งชุมชน มีความสุขสงบมากระทั่งทุกวันนี้ ดูเหมือนว่าการประกอบพิธีกรรม
ต่าง ๆ ของชุมชนบ้านแม่หารก็คือการตอกย้ำให้เห็นถึงความชอบธรรมของอำนาจในการที่จะรักษา
ระเบียบของสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไป

ทานาเบ้ ได้แสดงให้เห็นการสร้าง ความชอบธรรมทางสังคมของสังคมชาวนานใน
ภาคเหนือว่า

"...นอกจากพิธีกรรมแล้วมีระบบอีกอย่างหนึ่งก็คือ ระบบวิธี
การปฏิบัติ (practice) ซึ่งกำหนดยึดแน่นตามประเพณีและ
มีบทบาททำให้เกิดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและขณะเดียวกันก็
ควบคุมพฤติกรรมในความเป็นอยู่ประจำวันตามระเบียบสังคม

...พิธีกรรมเป็นวิธีการเพื่อสร้างความชอบธรรมของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ส่วนระบบวิธีการปฏิบัติเน้นในการรักษาระเบียบสังคมในความเป็นอยู่ประจำวันมากกว่า..."

(ชีกะฮารุ ทานาเบ้, 2529, หน้า 186-188)

2. การกล่อมเกลาทงสังคมเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติในระดับชุมชน

บ้านแม่หารมีความเป็นอยู่ท่ามกลางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่สมัยอดีต การทำมาหากินของชาวบ้านทุกคนได้อาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติเกือบทั้งสิ้น ดังนั้นความเคารพต่อธรรมชาติจึงเกิดขึ้น เพราะธรรมชาติคือสรรพสิ่งที่ให้ชีวิตแก่พวกเขา ส่งผลทำให้การดำรงอยู่ของชาวกะเหรี่ยงเป็นไปอย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ และธรรมชาติได้กลายเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านทุกคนได้เข้ามาแสวงหาความรู้สำหรับการดำเนินชีวิต การจัดความสัมพันธ์ระหว่างกับธรรมชาติจึงเป็นไปในลักษณะของการไม่เร่งรัดหรือต้องการเอาชนะธรรมชาติ หากแต่ปล่อยให้เป็นไปตามวัฏจักร ยกตัวอย่างเช่น การทำมาหากินในสมัยอดีต เช่น ชาวกะเหรี่ยงดำรงชีพด้วยการทำไร่ข้าวหมุนเวียน เมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวผลผลิต ชาวบ้านก็จะปล่อยให้ไร่ทิ้งไว้ประมาณ 7-10 ปี เพื่อรอให้ดินได้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ตามวิถีแห่งธรรมชาติ รูปแบบการผลิตเช่นนี้จึงได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงว่าเป็นคนสมถะ และผลิตเพียงเพื่อพอกินพออยู่ได้เป็นอย่างดี ซึ่งในการเตรียมที่ดินสำหรับการทำไร่ พ่อเฒ่าก๊วย ณ แม่หาร อายุ 79 ปี เล่าให้ฟังว่าก่อนจะทำการปลูกข้าวจะต้องมีการเตรียมหาพื้นที่ที่เหมาะสมเป็นขั้นเป็นตอน โดยผู้ที่ทำการแผ้วถางที่ต้องไปสำรวจดูเสียก่อนว่ามีสภาพป่าไม้อุดมสมบูรณ์หรือไม่ สภาพดินเป็นอย่างไร แล้วกลับมาสอบถามคนในหมู่บ้านว่าสถานที่ที่เลือกดูไว้เป็นของใคร เคยทำกินมาก่อนหรือไม่ หากมีก็จะมีการบอกกล่าวเพื่อขอทำกิน ชาวกะเหรี่ยงทุกคนจะถือเหมือนกันว่า ที่ดิน ป่าไม้ ลำห้วย ไม่มีเป็นของใคร แต่ใครอยากใช้ประโยชน์ต้องมีการบอกกล่าวกันก่อน หากได้รับการยินยอมจากคนในชุมชนก็ต้องไปลองฟันไม้บริเวณนั้นสัก 2-3 เล่มก่อน จากนั้นก็กลับมาบ้าน ตกกลางคืนนอนลงระหว่างการนอนหลับหากฝันเห็นได้ชัดข้างข้ามน้ำนอง ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่าพื้นที่ตรงนั้นจะได้ข้าวงามน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ดี หลังจากนั้นเจ้าของไร่จะต้องทำการเสี่ยงทายอีก ด้วยการปักกระดุกไ่ ถ้าไม้ที่ปักกระดุกไ่เก้อยู่ในแนวตรงกันก็แสดงว่า ชีวิตและข้าวที่ปลูกจะเจริญงอกงามได้ดี แต่ถ้ากลับมานอนแล้วฝันเห็นคนฆ่าวัวฆ่าควาย คนเผ่าก็ทำนายว่าไม่ดี เจ้าของที่ไร่ก็ต้องย้ายไปอยู่ที่แห่งอื่น และ

ต้องทำตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นเหมือนกัน โดยปกติคนเฒ่าคนแก่จะคอยบอกคอยสอนคนรุ่นลูกหลานหลานอยู่เสมอว่า ที่ป่าที่ดง จะมีผีคอยดูแลรักษา ดังนั้นหากเข้าไปในป่าในดงก็ไม่ว่าอะไรที่จะไปหลบหลู่หล่อนให้ผีได้โกรธ

เมื่อองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้รับการสั่งสมจากผู้อาวุโสภายในชุมชนบนพื้นฐานของความคิด ความเชื่อ ที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และถูกถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลังเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และตระหนักถึงคุณประโยชน์ของทรัพยากรที่มีผลต่อการดำรงอยู่ชีวิต นำไปสู่การดำเนินชีวิตของชาวแม่หารที่สอดคล้องกับสภาวะทางธรรมชาติ จึงกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ในระดับชุมชนในด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการเรียนรู้ของชุมชนโดยชุมชนและเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

การเรียนรู้โดยตรงอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชนบ้านแม่หารที่ทำให้เด็ก ๆ คนหนุ่มสาวได้เกิดความเข้าใจ และตระหนักถึงประโยชน์และความสัมพันธ์ของการใช้ชีวิตท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติจากคนเฒ่าคนแก่หรือผู้อาวุโสก็คือการจับลำนํ้า (อีอทา) หรือคำพังเพยของชาวกะเหรี่ยงที่มีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างลึกซึ้งจนสามารถถักถอออกมาเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน เพื่อใช้ในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของคนรุ่นบรรพบุรุษของชุมชน และบ่งบอกถึงความเป็นชนเผ่าที่มีความเป็นอัตลักษณ์และมีสุนทรียะในการดำเนินชีวิตอย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

การจับลำนํ้าเป็นสื่อที่ครูหรือผู้อาวุโสของชุมชนใช้ในการถ่ายทอดเรื่องราว และความรู้ บนฐานของความเชื่อในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ตั้งแต่ในอดีตและปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่ โดยมีเนื้อหาที่แตกต่างกันไป ทั้งขึ้นอยู่กับวาระและโอกาสในการกระทำพิธีกรรมแต่ละอย่าง อาทิ พิธีมดมือปีใหม่ เลี้ยงผีขุนห้วย เลี้ยงผีผาย งานศพ และแต่งงาน หรือบางครั้งเด็กอาจได้ยินขณะที่อยู่ในท้องนาที่บ้านหรือระหว่างการพักผ่อน เนื้อหาของลำนํ้าเป็นการบอกกล่าวถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชาวกะเหรี่ยง ความสามัคคี ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติในสังคมกะเหรี่ยง แต่เดิมคนทุกรุ่นอายุจะสามารถจับกล่อมลำนํ้าได้กันเกือบทุกคน แต่ในปัจจุบันบ้านแม่หารจะมีแต่คนเฒ่าหรือผู้อาวุโสที่พอจะจำเนื้อหาได้ แต่เท่าที่ผู้วิจัยสอบถามชาวบ้านหลาย ๆ คน พบว่ามีคนรุ่นหนุ่ม (อายุราว 30 ปี) 2-3 คน ที่พยายามเรียนรู้การจับลำนํ้า (อีอทา) จากคนเฒ่าคนแก่ คือ นายเชาว์ ไผ่กระจายทรัพย์ (ผู้นำเมืองผาย) นายหม่อปา และนายนูวพอ ซึ่งนายเชาว์

ได้ขับลำนำที่แสดงถึงความร่วมมือและความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนในชุมชน พอถอดความออกมาจะ
สังเกตได้ว่าในวิถีชีวิตของชาวกะเหรี่ยงจะมีการอุปมาอุปไมยชีวิตคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมอยู่ด้วย

"ไม้หนุ่ม ไม้แก่ ต้องอยู่ร่วมกัน

เป็นคนหนุ่ม ให้ดูแลคนเฒ่าคนแก่ อย่าไปลืม

คนหนุ่มมีแต่แรง

ความคิดยังต้องอาศัยคนเฒ่าคนแก่"

ส่วนคำพังเพย เนื้อหาก็คจะเป็นการพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ซึ่ง
ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ลักษณะจะออกมาในเชิงเปรียบเทียบ เช่น

"บกำเรือ ปรเรือ บกำเตอเรือ ปรเรือเตอเซ

ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่มี คนอยู่ไม่ได้"

หรือ

"หยื่อ เตอ จิ โกลว หมื่อ ซอ เลอ

ซอ มอ หยื่อ ที ลอ ก่อ เปลอ

หมู่บ้านพึ่งพาซื้อแปเป็นทางเดิน

พวกเราเช่นกันต้องพึ่งพาน้ำกับแผ่นดินดำเนินชีวิต"

อีกบทที่มีความไพเราะแสดงให้เห็นถึงความมีสุนทรียของชาวกะเหรี่ยง เป็นความ
สุขทางใจที่ได้มีโอกาสใช้ชีวิตร่วมกับธรรมชาติ

"แล เลอ ปกำ ปู หมื่อ ซอ เร

ปะ เต หมื่อ ซอ รัต หว่า เม

ไปเที่ยวป่าสนุกกับเสียงจิ้งจั่น

ประหนึ่งเสียงบรรเลงของดนตรี"

ยังมีอีกมากที่ผู้วิจัยยังไม่สามารถที่จะถ่ายทอดออกมาให้เรียนรู้ได้ในระยะเวลาของ
การทำงานในสนามอันสั้น แต่จากตัวอย่างข้างต้นพอที่สรุปได้ว่า สังคมกะเหรี่ยงบ้านแม่หารเองก็มี
การวางเนื้อหา หลักสูตรในการถ่ายทอดการเรียนรู้จากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ไปยังรุ่นลูกหลาน
อยู่ตลอดระยะเวลาของการเป็นชุมชนบ้านแม่หารจากอดีตจนถึงปัจจุบันและการสอนโดยตรง (ปาก
ต่อบาก) นี่ก็เป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่ทั้งผู้ให้และผู้รับเกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพ-

ภาพมาวิธีหนึ่ง เพราะสามารถใช้สื่อภาษาในการโต้แย้งเพื่อการตรวจสอบและค้นคว้าความรู้ ความคิดจากผู้ถ่ายทอดนั้นว่าเป็นการกระตุ้นให้เกิดการผลิตซ้ำเพื่อการสืบทอดความรู้ ความคิด มิให้สูญหายไป

แต่การกล่อมเกลางานทางสังคมของชุมชนอย่างเดียวยังไม่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ กระบวนการกล่อมเกลารวมถึงเกิดขึ้นโดยมีสถานการณ์หรือปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบถึงการเรียนรู้ภายในชุมชน เพราะชุมชนแม่หารมิได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว การเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยได้นำชุมชนแม่หารเข้าไปมีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ภายนอก ซึ่งเหตุการณ์ที่เป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนการเรียนรู้ของชุมชนใหม่ก็คือ การสัมปทานทำไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน ซึ่งรัฐบาลได้อนุญาตให้กับ 2 บริษัทเอกชนในปี 2508 และปี 2519 วิฤตการณ์ครั้งนั้นมีอิทธิพลต่อการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของชาวบ้านจากภายนอกมากขึ้น การรวมตัวของชุมชนแม่หารและหมู่บ้านบริเวณใกล้เคียงได้ก่อเกิดขบวนการต่อต้านสัมปทานนำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อมูลกับชุมชนอื่นในบริเวณใกล้เคียงเพื่อเรียกร้องต่อรัฐบาลให้ยกเลิกสัมปทานในเขตป่าอนุรักษ์จนเป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา นับได้ว่าเป็นการเรียนรู้ของชุมชนที่มีผลต่อการปกป้องและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยชุมชนอย่างแท้จริง อีกทั้งยังเป็นการพึ่งตนเองของชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

กาญจนา แก้วเทพ ได้อธิบายความหมายและคุณค่าของคำว่า "พึ่งตนเอง" ไว้อย่างชัดเจนว่า

"...ความหมายของการพึ่งตนเอง หมายถึง การพยายามช่วยเหลือตัวเองให้มากที่สุด หากหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยให้ตนเองมากที่สุด โดยวิถีทางปัจเจกชน (individualistic) ลดการพึ่งพาผู้อื่นให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้นการพึ่งตัวเองของเราจึงเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับการพึ่งผู้อื่น ยิ่งพึ่งตนเองมากขึ้นก็จะยิ่งพึ่งผู้อื่นน้อยลง แต่สำหรับในวัฒนธรรมของชาวบ้าน การพึ่งพาตัวเองเหมือนเหรียญที่มีสองด้าน การจะพึ่งตนเองได้ก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไปด้วยพร้อมๆ กันจะพึ่งตัวเองโดยไม่พึ่งพาอาศัยกันและกันไม่ได้ วิถีทางแห่งการพึ่งตนเองของชาวบ้านจึงเป็นหนทางแบบรวมกลุ่ม (Collectivistic)..." (กาญจนา แก้วเทพ, 2530, หน้า 44)

3. การกล่อมเกลாதงสังคมในระบบเครือญาติและครอบครัว

สถาบันครอบครัวและระบบเครือญาติของชาวกะเหรี่ยงนับได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดสนิทสนมเป็นอย่างมาก เพราะเนื่องจากเป็นลักษณะของครอบครัวขยาย ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้อยู่ร่วมในชายคาเดียวกัน แต่ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของลูก ๆ ที่แต่งงานแล้วแยกเรือนออกไปก็ยังคงปลูกสร้างในอาณาบริเวณที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้นการอบรมสั่งสอนหรือการถ่ายทอดความรู้แก่ลูกหลานเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางสังคมในการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชน จึงมิได้ตายตัวอยู่แค่พ่อแม่ว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนเท่านั้น แต่ยังรวมหมายถึงคนเฒ่าคนแก่ เช่น ปู่ย่า ตายาย ซึ่งเป็นผู้อาวุโสทั้งทางวัยวุฒิและคุณวุฒิ ที่ลูกหลานให้ความเคารพนับถืออีกด้วย ซึ่งการถ่ายทอดจะมีอยู่ในชีวิตประจำวัน และมีการสอนทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์และสังเกตชาวบ้านในชุมชนที่มีช่วงวัยอายุที่แตกต่างกัน ดังนี้

อำนวย ลูกสาวของพ่อหลวงเสถียร อายุ 20 ปีกว่า แต่งงานแล้วอาศัยอยู่บ้านพ่อแม่ เธอเล่าว่า สมัยเด็กๆ ลูกผู้หญิงจะถูกสอนโดยผู้เป็นแม่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต การทำมาหากิน หัดทอผ้า หุงหาอาหาร เวลาไปเก็บผักเก็บไม้หรือหาปลา แม่จะคอยบอกคอยสอนเสมอว่า ผักหญ้าที่จะนำมาปรุงอาหารมีมากฤดูไหน และมีมากบริเวณไหน ต้นพวยริมน้ำห้ามตัดเพราะแขนงใบให้ความร่มรื่นเป็นที่อยู่ของกิ้งกือ หอย ปู ปลา ซึ่งสามารถเก็บมาปรุงอาหารได้ และไม่ใช้ความรู้ในเรื่องอาหารการกินเท่านั้น พันธุ์ไม้ที่เป็นยาสมุนไพร ก็ได้รับการบอกสอนจากแม่อยู่ แม่หม่อน (ยาย, ทวด) ว่ามีมากที่ขุนห้วยแม่หาร อาทิ เช่น ยาแก้ลมพิษเดือน ก็จะใช้เครือธูปขอเพาะจุ ต้มอาบ ต้มดื่ม เป็นต้น สำหรับไม้พิน ซึ่งส่วนมากหน้าที่ในการเก็บรวบรวมมักจะเป็นของฝ่ายหญิง และถูกสอนให้เก็บจากกิ่งไม้แห้งหรือไม้ยืนต้นที่ล้มตายและแห้งดีแล้ว มาผ่าทำเป็นพินไว้ใช้หุงต้มในครัวเรือน งานเหล่านี้เป็นงานที่มีความสำคัญในชีวิตประจำวันของหญิงชาวกะเหรี่ยง ดังนั้นการสอนโดยตรงจากผู้มีอาวุโส ที่มีประสบการณ์มากกว่า จึงเป็นบทบาทที่ชัดเจนของสถาบันครอบครัวที่เป็นตัวแทนในการเรียนรู้เพื่อให้ลูกหลานสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตในสังคม (สุพัตรา สุภาพ, อ้างแล้ว) การสังเกตและการลงมือทำเป็นอีกขั้นตอนหนึ่งของการเรียนรู้ในวัยเด็กเพื่อที่จะปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนกับเพื่อน ๆ ในขณะที่ปฏิบัติภารกิจร่วมกัน อาทิ การเก็บพิน การเก็บผักอาหารตามป่าก็เป็นการเรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่ง เมื่อเพื่อนฝูงที่มีประสบการณ์มากกว่า ก็จะเป็นผู้ที่คอยแนะนำให้ ซึ่งงาน

เหล่านี้ผู้หญิงจะหญิงจะเป็นผู้ที่ลำบากมาก ในการถ่ายทอดทำให้เกิดการเรียนรู้กับสมาชิกภายในของแต่ละครัวเรือนและสามารถทำให้การสืบทอดทางการผลิตของชุมชนดำเนินต่อไปได้

ส่วนเด็กผู้ชายก็จะได้รับการสอนจากผู้เป็นพ่อ เวลาเข้าป่าเพื่อหากินพ่อก็จะสอนให้รู้จักพืชพันธุ์ไม้นานาชนิด ทั้งที่มีประโยชน์และที่เป็นอันตราย หรือเป็นไม้ที่ต้องห้ามทางประเพณีและความเชื่อ นอกจากนี้เด็กผู้ชายยังจะได้รับการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติจากเพื่อนและผู้อาวุโสอีกด้วย เช่นในเรื่องการทำมาหากิน สมัยก่อนชาวบ้านแม่หารดำรงชีพด้วยการปลูกข้าวไร่ ซึ่งในการเตรียมที่ดินสำหรับการทำไร่ พ่อเผ่าก๊วย ณ แม่หาร อายุ 79 ปี เล่าให้ฟังว่า ก่อนจะทำการปลูกข้าวจะต้องมีการเตรียมหาที่ที่เหมาะสมเป็นขั้นเป็นตอน โดยผู้ที่ทำการแผ้วถางที่ต้องไปสำรวจดูเสียก่อนว่า สภาพป่าไม้อุดมสมบูรณ์หรือไม่ สภาพดินเป็นอย่างไร แล้วกลับมาสอบถามคนในหมู่บ้านว่าสถานที่ที่เลือกดูไว้เป็นของใคร หรือเคยทำกินมาก่อนหรือไม่ หากมีก็จะมีการบอกกล่าวเพื่อขอทำกิน ชาวกะเหรี่ยงทุกคนจะถือเหมือนกันว่า ที่ดิน ป่าไม้ ลำห้วย ไม่มีเป็นของใคร แต่ใครอยากใช้ประโยชน์ต้องมีการบอกกล่าวกันก่อน หากได้รับการยินยอมจากคนในชุมชนก็ต้องไปฟันไม้บริเวณนั้นสัก 2 - 3 เล่มก่อน จากนั้นก็กลับมาบ้าน ตกกลางคืนนอนลง ระหว่างการนอนหลับหากฝันเห็นได้ซึ่งข้างข้างน้ำนอง ชาวกะเหรี่ยงมีความเชื่อว่าฝันที่ตรงนั้นจะได้ข้าวงามน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ดี หลังจากนั้นเจ้าของไร่จะต้องทำการเสี่ยงทายอีกด้วยการปักกระดูกไก่ ถ้าไม้ที่ปักกระดูกไก่อยู่ในแนวตรงกันก็แสดงว่า ชีวิตและข้าวที่ปลูกจะเจริญงอกงามได้ดี แต่ถ้ากลับมานอนแล้วฝันเห็นคนฆ่าวัวฆ่าควาย คนเผ่าก็ทำนายว่าไม่ดี เจ้าของที่ไร่ก็จะต้องย้ายไปคูที่แห่งอื่น และต้องทำตามขั้นตอนดังกล่าวข้างต้นเหมือนกัน การทำไร่สมัยก่อนมีข้อควรคำนึงมากมายที่คนเผ่าคนแก่ได้บอกสอนคนรุ่นลูกหลาน แม้ว่าในปัจจุบันสภาพการทำมาหากินจะเปลี่ยนไปเป็นการทำนาากันมากแล้วก็ตาม แต่ก็มี การจดจำไว้เป็นอุทาหรณ์สำหรับการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ

นายด่วน ติุไชย อายุ 47 ปี (อดีตผู้ใหญ่บ้าน) เป็นคนรุ่นกลางในหมู่บ้านแม่หาร ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อจากคนเผ่าคนแก่ และยังมีการปฏิบัติตามอย่างสอดคล้องกับค่านิยมหรือความเชื่อดั้งเดิมอยู่ พ่อหลวงด่วน แม้ว่าไม่ได้เป็นคนบ้านแม่หารโดยกำเนิดก็ตาม หากแต่ความสัมพันธ์อันแนบแน่นที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมบ้านแม่หาร ก็ช่วยต่อยอดย้ำลึกและอุดมการณ์ในการปกป้องอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริงสถานภาพในปัจจุบันที่เป็นกรรมการ

หมู่บ้าน ฝ่ายปกครองก็มีส่วนช่วยส่งเสริมให้พ่อหลวงถ้วน มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ที่ได้รับจากคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ ให้สืบทอดไปยังคนรุ่นหนุ่มสาวในปัจจุบัน จาริต ประเพณี ความเชื่อ ข้อห้าม ข้อนิยมในการทำมาหากินและการดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องและกลมกลืนกับธรรมชาติ ถูกพ่อหลวงถ้วนนำมาขับออกให้ความรู้แก่คนหนุ่มสาวอยู่ตลอดเวลา การที่พ่อหลวงถ้วนมีอายุอยู่ในวัยกลางคน ประกอบกับบุคลิกที่ขอมแลกเปลี่ยนสื่อสารกับคนเฒ่าคนแก่และคนหนุ่มสาว จึงเป็นโอกาสดีที่ ข้อมูลเรื่องราวในอดีตถูกถ่ายทอดไปยังคนรุ่นใหม่ เพื่อให้เกิดการซึมซับและปลูกเร้าสำนึกในการดำรงชีวิตอย่างสงบสุขท่ามกลางธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์

องค์ความรู้อันทรงคุณค่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หลังไหลออกมาจากการบอกเล่าของพ่อหลวงถ้วนในคราวที่มีเวทีสนทนาแลกเปลี่ยนง่าย ๆ และเป็นธรรมชาติ กลางลานบ้าน โดยมีผู้วิจัยร่วมเสวนาอยู่ด้วย บรรยากาศการพูดคุยเป็นการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ ถึงเรื่องราวความเชื่อในอดีต พืชพันธุ์ไม้ที่มีผลต่อความเชื่อของชาวบ้านแม่หาร ฯลฯ

พันธุ์ไม้ป่า ที่มีความสำคัญทางความเชื่อและประเพณี พ่อหลวงถ้วน ได้บอกเล่าให้ทราบว่า ไม้ยืนต้นจากป่าที่ชาวบ้านไม่นิยมนำมาสร้างบ้านหรือทำของใช้ได้แก่ ไม้ตะเคียน หรือ ไม้ยืนต้นที่ขึ้นคู่ (ชนิดเดียวกันหรือต่างชนิดกันก็ห้าม) ไม้หางปลา หรือไม้ที่แตกออกเป็น 2 กิ่ง โดยกิ่งที่แตกต่ำกว่าศีรษะคน ฯลฯ โดยให้เหตุผลว่า ต้นไม้เหล่านี้เป็นสิ่งสฤติย์ของผี การตัดไม้เหล่านี้จะทำให้ผีโกรธและลงโทษเอาได้

ทั้ง 2 ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้นเป็นการอบรมสั่งสอนหรือถ่ายทอดจากคนรุ่นพ่อแม่ และคนเฒ่าคนแก่สู่ลูกหลาน ซึ่งเป็นการสอนโดยตรง ส่วนทางอ้อมผู้อาวุโสก็มีการใช้พิธีกรรม ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเป็นสื่อหรือเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กและคนหนุ่มสาว ให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งจากการสังเกตและวิเคราะห์โดยผู้วิจัยพบว่า การดำเนินชีวิตของชาวบ้านแม่หารจะมีพิธีกรรมที่มีความเกี่ยวโยงกันระหว่างบ้านกับป่าหรือคนกับธรรมชาติอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งดูเหมือนเป็นเอกลักษณ์ของชาวกะเหรี่ยงโดยทั่วไป กล่าวคือ เมื่อเด็กเกิดออกมาใหม่จะมีสายสะดือติดออกมา ผู้เป็นพ่อจะตัดสายสะดือและนำไปไว้ที่ต้นไม้อายุบริเวณป่าพิธีกรรม ซึ่งชาวบ้านแม่หารได้มีการเก็บรักษาต้นไม้อายุบริเวณใกล้กับศาลของเจ้าเมือง เพื่อว่าสะดวกต่อพ่อแม่ของเด็กที่เกิดใหม่จะได้นำเอาสายสะดือของเด็กใส่กระบอกลูกไม้ แล้วนำไปวางไว้ที่ต้นไม้นั้น ทั้งนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่า หากนำเอาสายสะดือ

ซึ่งเปรียบเป็นขวัญของเด็กไปให้เทพอารักษ์รักษาไว้ก็จะทำให้ลูกของตนปลอดภัย และมีสุขภาพแข็งแรงเหมือนกับต้นไม้ใหญ่ที่ตนเองขวัญของเด็กไปฝากไว้ ซึ่งพ่อเผ่าบือพือ (ตู่โพ) บอกว่าชาวบ้านแม่หารมีเกณฑ์ในการคัดเลือกต้นไม้สำหรับนำสายสะดือไปฝากไว้ ดังนี้

1. ต้องเป็นต้นไม้ขนาดใหญ่พอสมควร แข็งแรง เช่น ไม้เต็ง ไม้รัง ฯลฯ
2. ต้องมีลำต้นตรง และมีกิ่งใบอุดมสมบูรณ์
3. ต้องไม่มีเถาวัลย์พัน
4. ต้องไม่มี นก หนู มาอาศัย เพราะอาจจะมารบกวนขวัญของเด็กได้

เมื่อเด็กเกิดขึ้น พ่อแม่ก็จะบอกสอนว่า ขวัญของตนนั้นอยู่ที่ต้นไม้ต้นไหน และรักษาต้นไม้นั้น ห้ามตัดห้ามฟัน ทั้งนี้เพื่อความสุขของตนเอง จุดนี้ทำให้มองเห็นว่าชาวกะเหรี่ยงมีการปลูกฝังค่านิยมในการรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้กับสมาชิกของชุมชนตั้งแต่เด็ก ๆ มาเลยทีเดียว

เมื่อเวลาผ่านไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นวัฏสงสารที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นชีวิตที่วนเวียนอยู่กับธรรมชาติป่า ดิน น้ำ ก็ไม่มีวันห่างเหินจากสำนักที่สัมพันธ์กับธรรมชาติจนกระทั่งตาย พ่อเผ่าบือพือเล่าต่อไปว่า พิธีงานศพของชาวกะเหรี่ยงทุกคนเชื่อว่า เมื่อญาติพี่น้องตายลงไปแล้วจะต้องไปอาศัยในโลกของบรรพบุรุษที่จากไปก่อนหน้านี้ สถานที่นั้นมีความสงบ ร่มรื่น อุดมไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด สรรพสัตว์ดำรงอยู่อย่างรักใคร่ปรองดอง แต่ละขั้นตอนของพิธีกรรมในงานศพจึงสามารถอธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ต่อไม้ใหญ่ที่ญาติพี่น้องนำเสื้อผ้าเครื่องใช้ของผู้ตายไปวางกองไว้เป็นสัญลักษณ์ของตัวแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถนำพาสิ่งของเหล่านั้นข้ามพ้นประตูดินแดนระหว่างมนุษย์กับวิญญาณของบรรพบุรุษพร้อมทั้งนำความระลึกหาอาลัยไปยังผู้ตายได้ แต่การที่มีต้นไม้ใหญ่ต้นเดียวมิใช่ว่าจะมีความหมายว่าเป็นป่าได้ ส่วนประกอบของป่าต้องมีต้นไม้านาชนิด สรรพสัตว์ที่หมั่นสาวิชัยปล้ำน้ำก็เปรียบประดุจเสียงของแมลงนานาชนิดและสรรพสัตว์ที่ต้องอาศัยอยู่ในป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และมีความหมายเหมือนกับการบอกทางสงบสุข นำพาให้วิญญาณของผู้ตายเดินทางไปสู่ ณ ที่แห่งนั้น และญาติของผู้ตายก็ไม่ลืมที่จะฝากเมล็ดพันธุ์พืชนานาชนิดไปกับวิญญาณของผู้ตายด้วย ทั้งนี้เพื่อว่าผู้ตายจะได้นำไปปลูกไว้กินยามที่ไปเกิดในที่แห่งใหม่ ความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงที่ว่า ตายแล้วเกิดใหม่ จึงเป็นการกระตุ้นเตือนให้ชาวกะเหรี่ยงที่บ้านแม่หารที่มีชีวิตอยู่ทำความดีและไม่เบียดเบียนผู้อื่น รวมถึงธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เพื่อว่าอนุภุศลในชาติภพนี้จะส่งผลให้ตนมีความสุขสบายในภพหน้าต่อไป ประชัญในการ

ดำเนินชีวิตของชาวกะเหรี่ยงที่ว่า "บริโภคแต่พออิ่ม นุ่งห่มแต่พออุ่น" จึงน่าจะเป็นการยืนยันถึงวิถีชีวิตที่สงบสุขและสันโดษของชาวกะเหรี่ยงโดยทั่วไปได้เป็นอย่างดี

จากกระบวนการกล่อมเกลาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นการปฏิบัติการของสมาชิกชุมชนบ้านแม่หารซึ่งดูเหมือนจะเป็นการสะท้อนอุดมการณ์ ความเชื่อที่ไม่แตกต่างจากชุมชนกะเหรี่ยงในที่อื่น ๆ เพราะวัฒนธรรมกะเหรี่ยงนั้น ให้คุณค่าทุกสิ่งทุกอย่าง ให้ความหมายต่อทุกสิ่งทุกอย่าง และเคารพต่อคุณค่าและความหมายนั้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2530, หน้า 28) ดังนั้นทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ที่บ้านแม่หารจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งและสมาชิกของชุมชนได้แสดงออกซึ่งพลังในการปกป้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น การรวมตัวของชาวบ้านแม่หารและหมู่บ้านใกล้เคียงต่อต้านสัมปทานป่าไม้ และเรียกร้องรัฐบาลให้ยกเลิกเขตสัมปทาน ซึ่งครอบคลุมบริเวณป่าต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน เพื่อให้ธรรมชาติดำรงคุณค่าและมีความหมายต่อชีวิตของพวกเขาสืบต่อไป ซึ่งในการประกอบพิธีกรรมแต่ละพิธี นอกจากสมาชิกของหมู่บ้านเข้าร่วมด้วยความนับถือและเชื่อแล้ว ในระหว่างการประกอบพิธี เด็ก ๆ ก็พากันไปร่วมและเฝ้าสังเกตการณ์อยู่อย่างใกล้ชิดอีกด้วย กระบวนการกล่อมเกล่าเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ค่อยเป็นค่อยไปอย่างไม่ทันตั้งตัว การเลียนแบบเกิดขึ้นระหว่างที่คนเฒ่าคนแก่ยกมือขึ้นไหว้ และอัญเชิญเจ้าป่าเจ้าเขมาธิบดีของเข่นไหว้ เด็ก ๆ พากันยกมือพนมตาม สายตายังชะเง้อดูบริเวณศาลว่ามีเครื่องไหว้อะไรบ้าง บางคนอดไม่ได้จึงต้องออกปากถามผู้ใหญ่ที่อยู่ใกล้ แล้วการถ่ายทอดเรียนรู้ก็เริ่มต้นขึ้น เมื่อได้รับคำอธิบายที่เป็นที่พอใจแล้ว การเฝ้าดูอย่างเงิบ ๆ ก็ดำเนินต่อไปจนเสร็จพิธี นั่นหมายความว่าเด็ก ๆ เกิดการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการและได้ซึมซับเอาวิถีชีวิตของชนเผ่าเข้าไปในสำนึก โดยผ่านพิธีกรรมจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

โดยสรุปแล้ว ในกระบวนการกล่อมเกล่าทางสังคมของชุมชนบ้านแม่หารที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำและป่าไม้ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกเหนือธรรมชาติ จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านมีวิธีการนำเสนอ หรือการถ่ายทอดจากผู้อาวุโสสู่คนรุ่นลูกหลานที่แตกต่างกัน กล่าวคือ มีวิธีการถ่ายทอดที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันหรือการสอนโดยตรงที่พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย สอนลูกหลานให้ดำเนินชีวิตตามกรอบหรือกฎเกณฑ์ของชุมชน มีพิธีกรรมซึ่งสัมพันธ์กับระบบความคิดความเชื่อของคนในชุมชนและการเรียนรู้ที่ได้รับจากวิถีชีวิตหรือสถานการณ์ปัญหา กรณีต่อต้านสัมปทานของชุมชนแม่หาร ดูเหมือนจะเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่กระตุ้นให้ชุมชนบ้านแม่หารมีสำนึก

ที่เข้มแข็งในการจัดการดูแลและรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำของตนเองเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในกระบวนการ
 กล่อมเกลาดังกล่าว แม้ว่าจะมีความแตกต่างในเรื่องวิธีการ หากแต่ทุกวิธีการก็มุ่งที่จะให้สมาชิก
 ของชุมชนบ้านแม่หาร ได้ประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม รู้จักเคารพอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ
 และสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ดูแลรักษาสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั้งมวล

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ผู้วิจัยได้พบเป็น "คุณค่า" ของการกล่อมเกลาทงสังคม
 ของชาวบ้านแม่หารก็คือ ตัวองค์ความรู้ที่ชาวบ้านหรือบรรพบุรุษได้คิดค้นและสืบทอดต่อ ๆ กันมา
 นั้นมิได้ตัดขาดออกจากความเป็นธรรมชาติของสรรพสิ่งแต่อย่างใด ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถนำมา
 อธิบายให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างแนบแน่น ประเด็นสำคัญจึงอยู่ที่ว่าคนภายนอกที่เข้าไป
 ทำงานในชุมชนแม่หารไม่ว่าจะเป็นองค์กรของรัฐ หรือเอกชนได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้
 แสดงออกถึงความรู้สึกนึกคิดของพวกเขาอย่างน้อยเพียงใด ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดย
 ชุมชนของพวกเขาเอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University

All rights reserved